

EWA PAŁASZ-RUTKOWSKA

Cesarz Meiji (1852–1912) Wizerunek władcy w modernizowanej Japonii

Cesarz Meiji (1852–1912)
Wizerunek władcy
w modernizowanej Japonii

Ewa Pałasz-Rutkowska

Cesarz Meiji (1852–1912)
Wizerunek władcy
w modernizowanej Japonii
w setną rocznicę śmierci cesarza

Recenzenci
Agnieszka Kozyra
Ester Żeromska

Redaktor prowadzący
Maria Szweczyk

Redakcja i korekta
Barbara Słomka

Projekt okładki i stron tytułowych
Tomasz Ciciński

Opracowanie graficzne, skład i łamanie, indeks
Tomasz Ciciński

Ilustracje na okładce ze zbiorów Kunaichō i Meiji Jingū

Książka opublikowana dzięki pomocy finansowej
Rektora Uniwersytetu Warszawskiego,
Wydziału Orientalistycznego Uniwersytetu Warszawskiego
oraz Fundacji im. Takashimy

© Copyright by Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012
© Copyright by Autor, Warszawa 2012

ISBN 978-83-235-0847-2
ISBN 978-83-235-1125-0 PDF

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego
00-497 Warszawa, ul. Nowy Świat 4
<http://www.wuw.pl>; e-mail: wuw@uw.edu.pl
Dział Handlowy WUW: tel. (0 48 22) 55-31-333; e-mail: dz.handlowy@uw.edu.pl
Księgarnia internetowa: <http://www.wuw.pl/ksiegarnia>

Wydanie I

Bohdanowi i Idze

Spis treści

UWAGI REDAKCYJNE	13
WSTĘP	15
Rozdział 1	
DZIECIŃSTWO I WCZESNA MŁODOŚĆ 1852–1867	31
Japonia w drugiej połowie XIX wieku	31
Pałac Cesarski w Kioto	35
Rodzice	44
Narodziny	49
Życie codzienne i edukacja	54
– w domu Nakayamy	54
– w Pałacu Cesarskim	58
„Wypędzić barbarzyńców! Restaurować władzę cesarską!”	61
Śmierć cesarza Kōmeia – przecięcie regaliów	71
Rozdział 2	
NOWE CZASY. POCZĄTKOWE LATA PANOWANIA 1867–1873	79
„Obalić siogunat! Restaurować władzę cesarską!”	79
Centralizacja władzy. Zniesienie feudalizmu 1868–1871	95
– ceremonia osiągnięcia dorosłości – Mutsuhito władcą	95
– pierwsze reformy	100
„Bogaty kraj, silna armia” 1868–1873	111
Intronizacja	117
Nowy wizerunek władcy. Obowiązki i edukacja	121
– Mutsuhito w Kioto	121
podróż do Osaki	122
nowe obowiązki	126
podróż na wschód	127

– Tokio nową stolicą	134
pałac cesarski	138
– Mutsuhito w Tokio	153
nowe obowiązki	153
nowe stroje, pojazdy i jedzenie	165
edukacji ciąg dalszy	170
przełomowy rok 1873	171

Rozdział 3

JAPONIA W LATACH 1873–1912	175
Kolejne reformy	175
Protesty niezadowolonych	177
Monarchia konstytucyjna i parlament	184
Japonizacja westernizacji?	191
Stabilizacja władzy?	196
Japonia mocarstwem w Azji Wschodniej	201

Rozdział 4

CESARZ DOJRZAŁY 1873–1912	217
Edukacji ciąg dalszy	218
Wielkie podróże po kraju	225
– podróż pierwsza:	
Japonia zachodnia i południowa, rejon Chūgoku i Saikoku (1872)	227
– podróż druga:	
Japonia północno-wschodnia, rejon Tōhoku i Hokkaido (1876)	234
– podróż trzecia:	
Japonia północna i centralna, rejon Hokuriku i Tōkaidō (1878)	242
– podróż czwarta:	
Japonia centralna, rejon Chūōdō (1880)	245
– podróż piąta:	
Japonia północno-wschodnia, rejon Tōhoku i Hokkaido (1881)	247
– podróż szósta:	
Japonia zachodnia, rejon San'yōdō (1885)	251
Władca sumienny, monarcha konstytucyjny	252
– obowiązki i wydarzenia	252
– goście zagraniczni	280
Naczelnny dowódca i jego żołnierze	300
– reformy	300
– wojna na południowym zachodzie	303

– <i>Instrukcje cesarskie dla żołnierzy</i>	306
– manewry, ćwiczenia, inne obowiązki	310
– wojna z Chinami	313
– manewry i ćwiczenia	321
– wojna z Rosją	324
– ostatnie lata	332
Rozdział 5	
KOBIETY I DZIECI MUTSUHITO	335
Kobiety na dworze cesarskim – historia	335
– małżonki cesarskie	335
– damy dworu	340
Kobiety i dzieci Mutsuhito	342
– cesarzowa Haruko	342
– damy dworu	360
Yanagiwara Naruko	366
– potomkowie	368
Rozdział 6	
KONIEC EPOKI – POŻEGNANIE CESARZA MUTSUHITO	381
Choroby i kres życia	381
Żałoba i uroczystości pogrzebowe	386
Reakcja w kraju i na świecie	394
ZAKOŃCZENIE	409
Konserwatywny władca nowoczesny?	409
Pamięć o cesarzu Meiji	424
BIBLIOGRAFIA	445
ANEKSY:	459
1. <i>Konstytucja Wielkiego Cesarstwa Japonii</i> (1889)	459
2. <i>Akt o domu cesarskim</i> (1889)	465
3. <i>Reskrypt cesarski o wychowaniu</i> (1890)	471
KALENDARIUM	473
SUMMARY	489
INDEKS NAZWISK	491
ŹRÓDŁA ILUSTRACJI	500

Contents

EDITORIAL NOTES	13
PREFACE	15
Chapter 1	
CHILDHOOD AND EARLY YOUTH 1852–1867	31
Japan in the second half of the 19 th century	31
The Kyoto Imperial Palace	35
Parents	44
Birth	49
Daily life and education	54
– at Nakayama’s house	54
– at the Imperial Palace	58
„Expel the barbarians! Restore the imperial rule!”	61
Emperor Kōmei’s death: taking over the regalia	71
Chapter 2	
NEW TIMES. FIRST YEARS OF RULE 1867–1873	79
„Overthrow the shogunate! Restore the imperial rule!”	79
Centralization of power. Abolition of feudalism 1868–1871	95
– Coming of age ceremony: Sovereign Mutsuhito	95
– first reforms	100
„Rich country, strong army” 1868–1873	111
Enthronement	117
New image of the sovereign. Duties and education	121
– Mutsuhito in Kyoto	121
journey to Osaka	122
new duties	126
journey to the East	127
– Tokyo – the new capital	134
the imperial palace	138

– Mutsuhito in Tokyo	153
new duties	153
new clothes, vehicles, food	165
education continued	170
the crucial year 1873	171

Chapter 3

JAPAN IN THE YEARS 1873–1912	175
Successive reforms	175
Protests of the dissatisfied	177
Constitutional monarchy and the parliament	184
Japanization of westernization?	191
Stabilization of rule?	196
Japan: a power in East Asia?	201

Chapter 4

MATURITY 1873–1912	217
Education continued	218
Great journeys across the country	225
– first trip: western and southern Japan, Chūgoku and Saikoku region (1872)	227
– second trip: north-eastern Japan, Tōhoku and Hokkaido region (1876)	234
– third trip: central and northern Japan, Hokuriku and Tōkaidō region (1878)	242
– fourth trip: central Japan, Chūōdō region (1880)	245
– fifth trip: north-eastern Japan, Tōhoku and Hokkaido region (1881) ...	247
– sixth trip: western Japan, San'yōdō region (1885)	251
A conscientious ruler, constitutional monarch	252
– duties and events	252
– guests from abroad	280
The supreme commander and his soldiers	300
– reforms	300
– war in the south-west	303
– <i>Imperial Precepts to Soldiers and Sailors</i>	306
– Manoeuvres, exercises, other duties	310
– war with China	313
– manoeuvres and exercises	321
– war with Russia	324
– the last years	332

Chapter 5	
MUTSUHITO'S WOMEN AND CHILDREN	335
Women at the imperial court – the history	335
– imperial consorts	335
– ladies-in-waiting	340
Mutsuhito's women and children	342
– empress Haruko	342
– ladies-in-waiting	360
Yanagiwara Naruko	366
– descendants	368
Chapter 6	
END OF AN ERA – FAREWELL TO EMPEROR MUTSUHITO	381
Diseases and end of life	381
Mourning and funeral	386
Reaction in the country and worldwide	394
CONCLUSION	409
A conservative modern ruler?	409
The memory of Emperor Meiji	424
BIBLIOGRAPHY	445
APPENDICES	459
1. <i>The Constitution of the Empire of Japan</i> (1889)	459
2. <i>The Imperial Household Law</i> (1889)	465
3. <i>Imperial Rescript on Education</i> (1890)	471
CALENDAR	473
SUMMARY	489
INDEX OF NAMES	491
ILLUSTRATION SOURCES	500

Uwagi redakcyjne

Wyrazy japońskie zapisane są w transkrypcji Hepburna, używanej w pracach japończyków na całym świecie. Większość spółgłosek i samogłosek *a, i, u, e, o* wymawiane są tak jak w języku polskim. Część samogłosek może występować też w postaci wydłużonej: *ō (oo), ū (uu), ā (aa)*. Spółgłoski *ch, j, sh, ts, z, w, y* wymawia się odpowiednio jak polskie *ć, dź, ś, c, dz, ł, j*.

pisownia	wymowa	przykład	i wymowa
ch	ć (ci)	Chōshū	Cioosiuu
j	dź (dzi)	Meiji	Mejdzi
sh	ś (si)	shintō	sintoo
ts	ts/cs	Mutsuhito	Mutsuhito/Mucsuhito
z	dz	Izu	Idzu
w	ł	Yanagiwara	Janagilara
y	j	Yokosuka	Jokosuka

Dla wyrazów chińskich zastosowano system *pinyin*, a dla koreańskich system McCune’a-Reischauera.

Imiona i nazwiska japońskie podane są w kolejności japońskiej, czyli nazwisko poprzedza imię. Imiona własne zakończone na *-a, -i, -n* oraz nazwy geograficzne zakończone na *-a* są odmieniane zgodnie z zasadami obowiązującymi w języku polskim.

Część nazw geograficznych (Tokio, Kioto, Hirosima, Jokohama, Kiusiu, Sikoku i inne) oraz terminów przyswojonych w języku polskim (zob. np.: *Wielka Encyklopedia Powszechna*) występuje w wersji spolszczonej. Pozostałe terminy japońskie i inne obce są zapisane kursywą, a nazwy geograficzne w oryginale.

Kursywą zapisane są także oryginalne tytuły publikacji książkowych i artykułów, natomiast ich tłumaczenia na język polski, zgodnie z powszechnie przyjętą zasadą – czcionką prostą. Jednak odeszłam od tej zasady w przypadku dokumentów – najpierw podaję polski odpowiednik tytułu dokumentu, potem w nawiasie tytuł oryginalny, obydwa zapisane kursywą. Uznałam bowiem, że wprowadzenie tłumaczenia na polski przed wersją japońską będzie czytelniejsze. Kolejność taką zastosowałam też przy nazwach własnych (urzędy, partie, incydenty, itp.).

Dla dwóch źródeł, najczęściej cytowanych, uprościłam przypis, umieszczając go w tekście. W nawiasie został podany skrót źródła:

– *Meiji tennōki* (MTK)

– „*Meiji tennōki*” *danwa kiroku shūsei*... (MTD)

oraz numer tomu (cyframi rzymskimi) i strony (cyframi arabskimi).

Pełna lista źródeł i literatury wykorzystanych w pracy znajduje się w bibliografii.

Przy opisach miejsca pochodzenia części ilustracji, które zaczerpnęłam z publikacji, podałam w nawiasach tylko fragment jej tytułu i stronę. Zainteresowanych odsyłam do bibliografii. Wyjątek stanowi ilustracja na s. 366, gdzie przytoczyłam pełne dane, co wynika ze zobowiązań wobec wydawnictwa.

Wszystkie przekłady z języka japońskiego lub innego, o ile nie podano inaczej, są mojego autorstwa. Kalendarium obejmuje tylko ważne wydarzenia z życia cesarza Meiji oraz główne wydarzenia w Japonii. W aneksach znalazły się tłumaczenia trzech dokumentów, znaczących dla epoki. Indeks osób obejmuje tekst właściwy, czyli nie dotyczy postaci, które występują tylko w przypisach, w kalendarium, w podpisach pod ilustracjami lub w bibliografii. Pominęłam w nim także samego cesarza, którego przecież dotyczy cała praca.

gi wa sangaku yori mo omoku, shi wa kōmō yori mo karushi
obowiązek jest cięższy od gór, a śmierć lżejsza niż puch gęsi

Rikūkaigunjin ni tamawaritaru chokuyū
(Instrukcje cesarskie skierowane do żołnierzy i marynarzy)

Wstęp

Rok 1868 był w Japonii rokiem przełomowym. Obalono trwającą od końca XII wieku, czyli niemal siedemset lat, rządy wojowników, przywrócono władzę cesarzowi i rozpoczęto nową erę – Meiji, Oświeconych Rządów (1868–1912). Instytucja cesarza istniała od wieków, według mitologii od czasów zamierzchłych, zalegalizowana w scentralizowanym państwie na początku VIII wieku, ale rozmaite procesy historyczne doprowadziły do jej osłabienia. Cesarz tracił realną władzę w kraju, przyjmując ostatecznie rolę władcy bez władzy, którą od 1192 roku osobiście cedował na kolejnych przywódców wojskowych, siogunów (*shōgun*; dowódca wojskowy, generał)¹. Jednak i oni nie zawsze radzili sobie z rządem, a wieloletni kryzys gospodarczy i pogarszająca się od końca XVIII wieku sytuacja polityczno-społeczna kraju spowodowały, że upadł ostatni siogunat, na którego czele stali przedstawiciele rodu Tokugawa (okres Edo 1603–1868)². Doprowadzili do tego

- 1 | Pierwszym siogunem został Minamoto Yoritomo, który stworzył rząd wojskowy, siogunat w Kamakurze (1192–1333) i stanął na jego czele. Kolejnymi rządami wojowników (okres Muromachi; 1336–1573) kierowali przedstawiciele rodu Ashikaga. Następnie Japonię zarządzili dwaj wojownicy bez tytułu sioguna, ale mający zgodę cesarzy, Oda Nobunaga i Toyotomi Hideyoshi (okres Azuchi-Momoyama; 1573–1603). W 1603 r. Ieyasu został pierwszym siogunem z rodu Tokugawa (okres Edo; do 1868). Wtedy to właśnie rządy wojowników nazwano *bakufu* (dosł. rządy w namiocie), a następnie w historiografii uznano ten termin za właściwy do określania wszystkich, a więc i poprzednich rządów wojowników w Japonii.
- 2 | Tokugawowie po zwycięstwie w decydującej bitwie pod Sekigaharą (1600) przejęli całkowitą władzę, podporządkowując sobie całą Japonię i kończąc tym samym wojny domowe. Japonia została podzielona na ponad 260 autonomicznych *hanów*, gdzie władali *daimyō* – panowie feudalni. By zapewnić stabilizację swym rządom i pokój w kraju, siogunat m.in. dokonał podziału wśród *daimyō*.

młodzi samuraje, głównie pochodzący z południowo-zachodnich posiadłości feudalnych, dominiów (*han*), w skrócie zwanych Satchōdo, a mianowicie z Satsumy (obecnie pref. Kagoshima, południowe Kiusiu; jap. Kyūshū), Chōshū (obecnie pref. Yamaguchi, zachodnie Honsiu; jap. Honshū) i Tosy (obecnie pref. Kōchi, południowo-wschodnie Sikoku; jap. Shikoku). Przywrócili oni władzę cesarzowi, by pod jego egidą przystąpić do reformowania i unowocześniania Japonii, która po ponad dwustu latach izolacji była zacofana technologicznie wobec zachodniego świata i istniała obawa, że nie wytrzyma naporu zainteresowanych nią mocarstw. Na początku drugiej połowy XIX wieku zmusiły one władzę *bakufu* do stopniowego otwierania granic, narzuciły im nierównoprawne traktaty, a w przyszłości mogły zagrozić nawet utratą suwerenności, tak jak miało to miejsce w wielu krajach Azji³. Restaurując władzę cesarza, nowi przywódcy wiedzieli, że tylko on, jako prawowity władca Japonii, reprezentuje to, co trwałe i niezmienne w kulturze japońskiej. Jest wobec tego jedynym elementem systemu rządzenia i tradycji, który może zjednoczyć cały kraj, wszystkich Japończyków. Samuraje stali się pomysłodawcami szeroko zakrojonych intensywnych zmian. Byli stosunkowo dobrze, jak na owe czasy w Japonii, wykształceni, ale nie mieli wielkiego pojęcia o świecie. Podjęli jednak tę ryzykowną i ostatecznie udaną próbę modernizacji Japonii. To oni ukształtowali nową Japonię. Przejęli też stery władzy, ale wszystkie ich działania miał odtąd firmować cesarz zasiadający wówczas na tronie – Mutsuhito (1852–1912; panował 1867–1912). To właśnie on stanie się symbolem nowoczesnej Japonii, symbolem reform, które doprowadziły do przekształcenia państwa feudalnego w nowoczesną monarchię konstytucyjną. Władca i firmowane przez niego zmiany miały sprzyjać wykształceniu i utrwaleniu świadomości narodowej Japończyków, a także ich poczucia jedności kulturowej, pomocnej nie tylko w reformowaniu i wzmacnianiu kraju, ale przede wszystkim w uchronieniu Japonii przed utratą suwerenności, przed utratą tożsamości kulturowej.

By sprostać tym celom, samuraje – nowi politycy musieli zadbać o wizerunek cesarza. Po pierwsze, potrzebna była historyczna nadbudowa – wyjaśnienie pochodzenia i historii systemu cesarskiego oraz wyjątkowej roli cesarza, potomka bóstw. Po drugie,

Tych, którzy w bitwie i przed nią byli sojusznikami Ieyasu, uznano za lojalnych, nagrodzono i nazywano *fudai daimyō*, czyli dziedzicznymi wasalami. Natomiast tych, którzy walczyli przeciwko niemu, zaliczono do tzw. zewnętrznych panów (*tozama daimyō*), wielu z nich znacznie ograniczono majątki i redystrybuowano ich ziemie. Do tych ostatnich należeli także panowie z księstw południowo-zachodnich.

3 | Sytuację tę omawiam w rozdziale pierwszym.

władca – głowa państwa, a więc i oficjalny odłąd autor najważniejszych reform musiał pasować do tych nowych czasów, czyli konieczne stały się zmiany w zakresie obowiązków monarchy, w jego oficjalnym zachowaniu, wyglądzie i zamiłowaniach.

Dla określenia miejsca cesarza w państwie oraz podkreślenia jego znaczenia opracowano nową historiografię, którą oparto przede wszystkim na dwóch kronikach (zwanых w skrócie *kiki* lub *kigi*), najstarszych zachowanych zabytkach piśmiennictwa japońskiego, a mianowicie na *Kojiki* (*Księga dawnych wydarzeń*, 712 r.) i *Nihon shoki* (*Kronika japońska*, 720 r.). Muszę wyjaśnić, że dzieła te spisano na polecenie władców dla udowodnienia prawowitości władzy i wzmocnienia jej autorytetu oraz gloryfikacji panującej dynastii, są więc tendencyjne i częściowo zafalszowane. Dlatego w badaniach historycznych należy do nich podchodzić z dużą ostrożnością. Ponieważ jednak w *kigi*, uznanych za podstawę mitologii oficjalnej, „udowodniono” pochodzenie cesarzy od bóstw i podkreślono znaczenie jedynej japońskiej dynastii cesarskiej, zostały one uznane za świętą materialną wyściowy dla tworzenia wizerunku władcy w nowych czasach. Funkcjonująca od wicków mitologia oficjalna, stała się, jak twierdzi Jolanta Tubielewicz, bazą dla tzw. mitologii uładowanej, stworzonej dla potrzeb praktycznych przez ideologów okresu Meiji⁴. Stała się też bazą dla tak zwanej historiografii tradycyjnej. Według niej uznaje się, że pierwszym władcą Japonii był cesarz Jinmu, praprawnuk boginii słońca Amaterasu, który zasiadł na ziemskim, japońskim tronie na początku 660 roku p.n.e., dając początek jedynej, nieprzerwanej do dziś japońskiej linii dynastycznej. Aby udowodnić tę ciągłość i wykazać, jak długo panują na wyspach cesarze, właśnie w okresie Meiji nadano im kolejne numery, poczynając od Jinmu. Mutsuhito uznano wówczas za 122. panującego. Naturalnie, z taką wersją historii nie zgadzają się historycy, uważając zgodnic, że na tej liście jest wielu, z Jinmu na czele, cesarzy fikcyjnych, dodanych do niej, już w VIII wieku dla wydłużenia dynastii, w celu podkreślenia znaczenia władców. Nadal nie mogą oni jednak wypracować wspólnej jednoznacznej teorii na temat początków japońskiego cesarstwa i ciągłości linii cesarskiej. Badania i dyskusje trwają, ale pamiętajmy, że zaczęły się stosunkowo niedawno i to w bardzo ograniczonym zakresie. Zapoczątkował je historyk Tsuda Sōkichi (1873–1961) na początku lat 20. XX wieku, kiedy to po pierwszej wojnie światowej, Japonia wkroczyła w krótkotrwały okres demokratyzacji⁵. Zajął się on przede

4 | Jolanta Tubielewicz, *Od mitu do historii*, oprac. Ewa Pałasz-Rutkowska, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2006, s. 23.

5 | W historiografii japońskiej używa się określenia „tak zwana demokracja okresu Taishō” (Taishō;

wszystkim krytyczną analizą *kigi* i stał się pierwszym zwolennikiem teorii dotyczącej zmian dynastii cesarskiej⁶. Jednak jego poglądy nie podobały się władzom i ideologom końca lat 20. i lat 30., w początkowym okresie panowania cesarza Hirohito (1901–1989; pośmiertnie nosi imię Shōwa, tak jak era, w której panował; 1926–1989), kiedy nasilały się nastroje nacjonalistyczne, kiedy coraz częściej mówiono o misji dziejowej Japonii w Azji i na świecie, której to misji miał przewodzić właśnie „boski” cesarz. Badania takie stały się możliwe po drugiej wojnie światowej, gdy nastąpiła demokratyzacja Japonii, a cesarz wyrzekł się publicznie swej „boskości”. Nadal jednak nie ma jednoznacznych odpowiedzi na pytanie, kto był pierwszym rzeczywistym władcą Japonii i czy była tylko jedna czy kilka dynastii⁷. Na pewno wszyscy historycy zgadzają się co do tego, że Jinmu jest postacią fikcyjną, legendarną, że na jego istnienie nie ma racjonalnych dowodów. Natomiast jako pierwszych realnych władców wymienia się: 10. na liście tradycyjnej Sujina (panował 97–29 p.n.e.), 15. – Ōjina (panował 270–310), 21. – Yūryaku (panował 456–479), 26. – Keitai (panował 507–531), oraz jedną władczynię, 33. – Suiko (panowała 592–628). Przeważa pogląd, że obecna dynastia cesarska wywodzi się z rodu, który na przełomie IV i V wieku uzyskał dominację w rejonie Yamato (obecnie pref. Nara), stworzył federację plemienną i podporządkował sobie inne federacje. Naczelnik tej federacji „wielki pan” (*ōkimi*) od około VI wieku, kiedy jego władza się umocniła, zaczął być nazywany cesarzem (*tennō* lub *sumeramikoto*).

1912–1926). Nie była to bowiem demokracja w pełnym znaczeniu tego słowa, a raczej dążenie pewnych grup społecznych w ówczesnej Japonii do jej wprowadzenia. Termin ten, nadany później przez historyków, podkreśla różnicę między tymi działaniami a tym, co miało miejsce za rządów oligarchii Meiji. Obejmuje swym zakresem tendencje demokratyczne oraz liberalne w drugiej i trzeciej dekadzie XX w., tendencje dotyczące polityki, społeczeństwa, kultury, objawiające się w masowych ruchach na rzecz większej reprezentacji społecznej we władzy (walka o powszechne prawo wyborcze), w demokratyzacji i liberalizacji życia, we wzrastającym znaczeniu środków masowego przekazu, itp. Wpływ na te działania miało uprzemysłowienie, urbanizacja, wyższy poziom oświaty, wzrost świadomości klasowej i uczestnictwo mas w życiu politycznym, szczególnie silne po pierwszej wojnie światowej.

- 6 | Zob.: Tsuda Sōkichi, *Shindaishi no atarashii kenkyū. Kojiki oyobi Nihon shōki no shin kenkyū* (Nowe badania nad historią czasów bogów. Nowe badania nad *Kojiki* i *Nihon shōki*), w: *Tsuda Sōkichi zenshū* (Prace zebrane Tsudy Sōkichiego), dodatkowy t. 1, Iwanami Shoten, Tōkyō 1966. Wtedy też inny historyk, Kita Sadakichi uznał, że narody japoński i koreański mają wspólne pochodzenie.
- 7 | Na przykład w 1948 r. Egami Namio przedstawił teorię dotyczącą założenia państwa japońskiego na przełomie IV i V w. przez „lud jeźdźców” z północno-wschodniej Azji; *Kiba minzoku kōkka* (Państwo ludu jeźdźców), Chūkō Shinsho, Tōkyō 1967. Na temat różnic w teoriach dotyczących dynastii cesarskich zob.: Jolanta Tubielewicz, *Od mitu...*, s. 81–93.

Dla twórców nowej Japonii „boski” cesarz był niezbędny – budził z założenia respekt i dumę poddanych, którzy mieli być zarówno odbiorcami, jak i wykonawcami trudnych reform. „Boski”, pochodzący od bogini Amaterasu władca stawał się także najważniejszym kapłanem rodzimej religii *shintō* (droga bogów/bóstw)⁸, dzięki której, jak pisze Wiesław Kotański, „wszystko, co na Archipelagu Japońskim zostało wymyślone i stworzone przy udziale umysłów, zmysłów i rąk samych Japończyków, jest w pewnym sensie dziedzictwem pozostawionym przez bogów. (...) Bogowie już od samego początku wysługiwali się przy wykonywaniu zadań swym potomstwem, a w naturalnej kolejności uczestnictwo w sztafecie pomocy ziemi przejmują pokolenia ludzi, którzy w prostej linii są potomkami bogów”⁹.

Ale jeszcze bardziej od cesarza „boskiego”, potrzebny był cesarz nowoczesny – adekwatny do czasów modernizacji i westernizacji. Władca, który na Zachodzie budziłby respekt, tak ważny chociażby w kontekście rewizji nierównoprawnych traktatów i zachowania suwerenności Japonii, a nie jedynie zainteresowanie „egzotyką” ze względu na starożytne zwyczaje dworskie, ceremoniały i stroje. To było jedno z najważniejszych zadań twórców nowoczesnej Japonii.

Z tym zagadnieniem wiąże się podstawowy cel niniejszej pracy. Postanowiłam podjąć próbę przeanalizowania założeń dotyczących nowego wizerunku cesarza, przyjętych przez twórców nowoczesnej Japonii, i sposobów ich realizacji, a także pokazania, jakie to przyniosło efekty. Omawiając poszczególne etapy życia Mutsuhito, chciałabym się zastanowić nad tym, jak on sam odnosił się do narzucanych mu zmian, jaki miał stosunek do modernizacji, a jaki do wielowiekowej tradycji dworskiej, do spuścizny kulturowej Japonii. By odpowiedzieć na te najważniejsze dla mnie pytania badawcze, muszę postawić też inne. Jakie wychowanie i wykształcenie odebrał Mutsuhito? Kto i w jakim zakresie miał wpływ na jego zachowanie i postępowanie? Jak wypełniał on swoje obowiązki państwowe? Jaką rolę odegrały w jego życiu kobiety? Jaki miał stosunek do własnych dzieci?

Dodatkowym celem pracy jest poszerzenie wiedzy o tym niemal nieznanym w Polsce cesarzu, jak i o epoce Meiji, w której panował. Oba te tematy intrygują mnie od dawna¹⁰.

8 | Sintoizm to charakteryzująca się różnorodnością przejawów i kultów tradycyjna religia politeistyczna, istniejąca w Japonii znacznie wcześniej niż buddyzm, który przyjęto tu w połowie VI w. Terminu *shintō* użyto po raz pierwszy w *Nihon shoki*, by odróżnić wierzenia rodzime od *butsudō*, „drogi buddów”.

9 | Wiesław Kotański, *Dziedzictwo japońskich bogów. Uranokracja*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław, Warszawa, Kraków 1995, s. 6.

10 | Pisałam o tym m.in. w pracach: *Cesarz Meiji – symbol nowych czasów*, w: *Japonia okresu Meiji. Od tradycji ku nowoczesności*, red. Beata Kubiak Ho-Chi, Nozomi, Warszawa 2006, s. 10–38; *A New Image of the*

Zachodziły wówczas bowiem bardzo ważne procesy dziejowe, dzięki którym w ciągu zaledwie trzydziestu kilku lat odizolowana od świata feudalna Japonia stała się potęgą w Azji Wschodniej. Niezależnie od ważnego tła politycznego, chciałabym przedstawić także tło kulturowe, gdyż w mojej opinii cesarz jest jednym z najważniejszych elementów kultury japońskiej. Tradycja, zwyczaje dworskie, przeważnie sięgające głęboko korzeniami do starożytności Japonii, to wszystko widoczne było także w życiu Mutsuhito. Naturalnie, jako nowoczesny władca – symbol nowych czasów i modernizującej się Japonii – musiał godzić się na zmiany w swoim życiu codziennym, przede wszystkim w tym oficjalnym. Słuchał doradców, samurajów/polityków, którzy faktycznie budowali ówczesną Japonię. Dlatego część z tych tradycyjnych elementów japońskiej kultury zniknęła z jego życia bezpowrotnie, ale część pozostała, a nawet przetrwała do czasów nam współczesnych.

Ramy czasowe tej monografii wytyczają lata życia Mutsuhito (1852–1912). Choć dla procesów historycznych sześćdziesiąt lat to nie dużo, przyjęte przeze mnie założenia badawcze i wynikająca z nich konieczność zastanowienia się nad działaniami i zachowaniami cesarza w bardzo burzliwych czasach przemian wymagają ode mnie selekcji tematów. Zdecydowałam się podzielić pracę na sześć rozdziałów i poprowadzić narrację zarówno diachroniczną, jak i synchroniczną. Niezależnie od wątków problemowych chcę też przybliżyć pewne wartości i zjawiska kulturowe, które związane są z moim bohaterem, ale też charakteryzują Japonię jako kraj. A wtedy konieczne będzie cofanie się w czasie, do epok dawniejszych.

W dwóch pierwszych rozdziałach przedstawię dzieciństwo i młodość (1852–1867) oraz pierwsze lata panowania tego władcy (1867–1873), a także dość szczegółowo wydarzenia z tych lat, ponieważ wtedy zachodziły najważniejsze procesy, które prowadziły do powstania nowoczesnego państwa. Kończono izolację, obalano siogunat, restaurowano władzę cesarską, likwidowano feudalizm, tworzone solidne podstawy monarchii o silnej armii. To wtedy pojawili się na arenie politycznej i w bliskim otoczeniu cesarza ci, którzy przejęli władzę i tworzyli nową Japonię, którzy kreowali też jego wizerunek. Zachodziły wówczas skomplikowane procesy, wymagające dokładniejszego wyjaśnienia.

Japanese Emperor – Mutsuhito and His Six Great Imperial Tours of the Country (Roku daijūnō) 1872–1885, w: *Civilisation of Evolution. Civilisation of Revolution. Metamorphoses in Japan 1900–2000*, red. A. Jabłoński, S. Meyer, K. Morita, Museum of Japanese Art and Technology Manggha, Kraków 2009, s. 423–431; *Japońskie reakcje na spotkania z Zachodem*, w: *Wizerunek Europejczyków i kultury Zachodu w Azji i Afryce*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2005, s. 40–67; *Japonia. Historia państw świata w XX wieku*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2004, s. 26–85 (współautorka książki Katarzyna Starecka).

W 1873 roku Mutsuhito miał już dwadzieścia jeden lat, wkroczył w wiek dojrzały. Choć nadal się uczył i zdobywał doświadczenie, a w kolejnych dwudziestu latach jego postawa i zachowania ulegały dalszym zmianom, uznałam, że wyodrębnianie kolejnych etapów życia władcy jest tu niewskazane, bo zbyt wiele wątków nakłada się i tworzy nierozrwalne związki przyczynowo-skutkowe. Cóż z tego, że monarchą konstytucyjnym stał się w 1889 roku, a dopiero po wojnie japońsko-chińskiej w roku 1895 nabrał dużej pewności siebie jako władca, skoro przyczyny takiego stanu rzeczy znaleźć można w wielu wydarzeniach lat poprzednich. Do przeanalizowania pozostaje zatem okres aż czterdziestu lat. Postanowiłam, że, inaczej niż w rozdziałach poprzednich (obejmujących kolejno piętnaście i pięć lat), oddzielnie przedstawię sytuację wewnętrzną Japonii i jej relacje z zagranicą w latach 1873–1912 (rozdział trzeci) oraz działalność Mutsuhito (rozdział czwarty). Jest to uzasadnione szczególnie tym, że na arenie politycznej miało miejsce znacznie więcej wydarzeń, Japonia po rozstaniu z feudalizmem i zacofaniem cywilizacyjnym bardzo konsekwentnie podążała drogą do nowoczesności i mocarstwowości. Kolejne, po 1873 roku, lata panowania bohatera tej pracy omówię w kilku wątkach problemowych. Zamierzam pokazać, co wniosły do wizerunku władcy podróże po kraju, zastanowić się nad nową rolą monarchy konstytucyjnego i naczelnego dowódcy sił zbrojnych. W rozdziale piątym rozważę sprawę miejsca kobiet w życiu Mutsuhito, a także jego stosunku do własnych dzieci. Ponieważ, jak już zaznaczyłam, niezwykle ważne jest dla mnie tło kulturowe, za konieczne uznałam przedstawić tu nie tylko roli oficjalnej małżonki cesarza i jego dam dworu, ale także historii systemu żon i nałożnic oraz zmian, jakie zaszły w okresie Meiji. Kusząca była dla mnie myśl o przeanalizowaniu także życia prywatnego władcy, ale ze względu na rozmiar tematu, postanowiłam poświęcić mu kolejną pracę w przyszłości, a tu ograniczyłam to zagadnienie do niezbędnego minimum.

W rozdziale szóstym omówię kres życia cesarza, przyczyny śmierci, ceremonie pogrzebowe, reakcję w kraju i za granicą. Ważne też wydaje się pokazanie na podstawie fragmentów z ówczesnych gazet i czasopism, jaki wizerunek władcy utrwalił się w świadomości Japończyków i cudzoziemców. W zakończeniu zastanowię się nad tym, czy cechy charakteru Mutsuhito pasowały do wizerunku nowoczesnego władcy, czy też nie, czy był człowiekiem nowoczesnym, czy może konserwatywnym. Poruszę również problem pamięci Japończyków o tym pierwszym cesarzu nowoczesnej Japonii.

Najważniejszym i używanym przez większość badaczy tematu źródłem informacji na temat życia cesarza jest dwunastotomowa *Kronika cesarza Meiji* (*Meiji tennōki*), wydawana w latach 1968–1975 przez Urząd Dworu Cesarskiego (Kunaichō)¹¹. Przedstawiono tam szczegółowo niemal każdy dzień z życia Mutsuhito, od jego narodzin do śmierci, zamieszczono teksty ważniejszych dokumentów, poczę, którą tworzył, opisano ludzi i główne wydarzenia. Jest to naprawdę wielka skarbnica wiedzy o cesarzu, dworze, a także Japonii. Podstawą do tej kompilacji stały się rozmowy z wieloma osobami z otoczenia cesarza, przeprowadzone przez członków Nadzwyczajnego Departamentu Redakcyjnego Domu Cesarskiego w Ministerstwie Dworu Cesarskiego (Kunaishō Rinji Teishitsu Henshūkyoku), powołanego do życia w listopadzie 1914 roku. Wśród wspominających znaleźli się m.in.: jedna z nałożnic Mutsuhito, matka następcy tronu – Yanagiwara Naruko, szambelanowie Hinonishi Sukehiro i Madenokōji Michifusa, politycy i doradcy cywilni – Kaneko Kentarō, Itō Miyoji, Saitō Makoto, doradcy wojskowi – Ogasawara Naganari, Okazawa Kuwashi, Ueda Hyōkichi, Hibumoto Yōshi, a także wielu innych. Nicktórzy z nich przekazali też spisane wspomnienia. *Kronika cesarza Meiji* była gotowa w 1933 roku, wtedy zespół kompilacyjny ofiarował ją cesarzowi Hirohito, ale drukiem zaczęła się ukazywać dopiero w 1968 roku, w setną rocznicę początku ery Meiji. Jeszcze później, bo w 2003 roku wydano dziewięciotomowy „*Meiji tennōki*” *danwa kiroku shūsei: Rinji Teishitsu Henshūkyoku shiryō* (Zbiór zapisów rozmów do „Kroniki cesarza Meiji”: dokumenty Nadzwyczajnego Departamentu Redakcyjnego Domu Cesarskiego), pod redakcją historyka Horiguchiego Osamu, który przez lata pracował w Wydziale Książ i Grobowców Urzędu Dworu Cesarskiego (Kunaichō Shoryōbu), opracowując zgromadzone tam materiały¹².

Oba te zbiory są bardzo cenne dla badaczy, ale musimy pamiętać, że osoby, które stały się źródłem informacji o życiu cesarza Meiji do tych kompilacji, albo służyły na dworze cesarskim, albo w jakiś inny sposób związane były z władcą, którego do czasów powojennych traktowano przecież zupełnie wyjątkowo – jako potomka bóstw. Ci bezpośredni świadkowie wydarzeń z epoki Meiji i czasów ją poprzedzających dostarczają nam

11 | Szczegóły na temat źródeł i opracowań wykorzystanych w pracy zob.: bibliografia.

12 | Horiguchi Osamu, „*Meiji tennōki*” *henshū o meguru Kunaishō Rinji Henshūkyoku sōsai jinji mondai to Suematsu Kenchō* (Problem personalny dotyczący przewodniczącego Nadzwyczajnego Departamentu Redakcyjnego Ministerstwa Dworu Cesarskiego w związku z redakcją „Kroniki cesarza Meiji” a Suematsu Kenchō), w: *Meiji Seitoku Kinen Gakkai kiyō* (Sprawozdania Stowarzyszenia Pamięci Boskich Śladów Cesarza Meiji), red. Meiji Seiseki Kinen Gakkai, reprint nr 45, Tōkyō 2008, s. 165–184.

z pewnością ważnej wiedzy, ale na pewno selektywnej i subiektywnej. Nie zapominajmy także i o tym, że w Japonii do dziś obowiązuje niepisana zasada, wytrwale przestrzegana przez instytucje związane z dworem, przede wszystkim przez Urząd Dworu Cesarskiego (dawniej Ministerstwo Dworu Cesarskiego, Kunaishō), by nie podawać do publicznej wiadomości szczegółów z życia rodziny cesarskiej. Dotyczy to także dokumentów z przeszłości – nie wszystkie są publikowane, nawet po upływie wielu lat, z reguły już bezpiecznych dla badań historycznych. Nawet dziś, w XXI wieku nie pozwala się na szczegółowe informowanie opinii publicznej o problemach domu cesarskiego (*kōshitsu*), do którego zalicza się cesarza (*tennō*) i jego najbliższą rodzinę (*kōzoku*). A przecież po drugiej wojnie światowej cesarz wyrzekł się oficjalnie swej „boskości” i stał się zwykłym człowiekiem. Pozostał władcą, ale pozbawionym władzy, jako „symbol państwa i jedności narodu (...), do którego należy władza suwerenna”¹³.

Wiele dokumentów i różnych materiałów źródłowych, w tym także cenne zdjęcia, można znaleźć w Wydziale Ksiąg i Grobowców Urzędu Dworu Cesarskiego w Tokio, ale dotyczą one tylko niektórych wydarzeń z życia Mutsuhito. Nie można natomiast dowiedzieć się niczego o jego poglądach. Sam cesarz, jak jego poprzednicy i następcy, nie pisał ani pamiętników, ani listów, a jedynym źródłem wiedzy na temat uczuć, odczuć i wrażeń Mutsuhito mogą być wiersze w stylu *waka* jego autorstwa, których był bardzo płodnym twórcą¹⁴. Jest to na pewno bardzo ciekawy materiał badawczy, ale omówienie go wykracza poza ramy tej pracy.

Informacji na temat Mutsuhito poszukiwałam też w innych archiwach oraz w świątyniach, muzeach, miejscach pamięci. Bardzo ważne okazały się tu zbiory Instytutu Historiografii (Shiryō Hensanjo) oraz Biblioteki Gazet i Czasopism [okresu] Meiji (Meiji Shinbun Zasshi Bunko) przy Centrum Dokumentów Prawnych i Politycznych Nowoczesnej Japonii (Kindai Nihon Hōsei Shiryō Sentā), Uniwersytetu Tokijskiego. Wartościowe dokumenty lokalne dotyczące podróży cesarza do rejonu Tōhoku w 1881 roku zgromadzono w Bibliotece Kōkyū Miasta Sakata (Sakata Shiritsu Kōkyū Bunko; pref. Yamagata). Dużo czasu spędziłam w poświęconym cesarzowi Wielkim Chramie

13 | *Konstytucja Japonii*, tłum. Teruji Suzuki, Piotr Winczorek, wstęp Anna i Leszek Garliccy, Ossolineum, Wrocław... 1990, s. 33.

14 | *Waka* (dosł. pieśń japońska) oznacza ogólnie poetyckie formy liryczne; najstarsze utwory pochodzą z ok. V w. Utwory cesarza w: *Meiji tennō gyōshū Shōken kōtaigō gyōshū* (Zbiór poezji cesarza Meiji i cesarzowej matki Shōken), red. Meiji Jingū, Kadokawa Shoten, Tōkyō 1973. Por.: *Imperial Japanese Poems of the Meiji Era*, tłum. Frank Alanson Lombard, Keiseisha Shoten, Tokyo 1915.

Meiji (Meiji Jingū). W Ogrodzie Wewnętrznym (Naiken) znajduje się m.in. Skarbnica (Hōmotsuden), w której zebrano wiele przedmiotów z życia Mutsuhito i jego małżonki. Do tego chramu należy też położona na terenie Ogrodu Zewnętrznego (Gaien) Galeria Obrazów Pamięci Boskich Cnót (Seitoku Kinen Kaigakan). Prawie wszystkie z osiemdziesięciu eksponowanych tam prac różnych znanych artystów, którzy uwiecznili najważniejsze wydarzenia z życia cesarza, stały się podstawowym materiałem ilustracyjnym mej pracy¹⁵. Dodam, że korzystałam też z bardzo cennych książek i katalogów kompilowanych i wydawanych przez Meiji Jingū¹⁶, ale pamiętałam o tym, że duch Mutsuhito stał się głównym bóstwem tego przybytku religijnego, wobec czego i one mają specjalny charakter. Barwnym drzeworytem, na którym znalazł się cesarz, jego rodzina i doradcy przyjrzałam się dokładnie w Muzeum Historycznym Prefektury Kanagawa (Kanagawa Kenritsu Rekishi Hakubutsukan) w Jokohamie. Odwiedziłam też Dawny Pawilon Pamięci Boskich Śladów w Tamie (Kyū Tama Seiseki Kinenkan), który znajduje się na terenie Parku Metropolitalnego Wiśniowe Wzgórze (Toritsu Sakuragaoka Kōen). Pojechałam też do Kioto, by w Momoyamie, w dzielnicy Fushimi obejrzeć grobowce cesarza Meiji i cesarzowej matki Shōken. O większości miejsc poświęconych Mutsuhito piszę szczegółowiej w zakończeniu.

Literatura tematu jest bardzo bogata i nie sposób omówić jej tu szczegółowo. Większość autorów piszących o cesarzu Meiji przedstawia jego życie w ujęciu chronologicznym i w kontekście najważniejszych wydarzeń politycznych, znacznie mniej miejsca poświęcając sprawom kultury. Do takich prac należą też: *Meiji tennō* (Cesarz Meiji), autorstwa historyka Itō Yukio i *Emperor of Japan. Meiji and His World, 1852–1912*, dzieło japonisty, literaturoznawcy Donalda Keene’a¹⁷. Bardziej kulturoznawcze są prace Yonekubo Akemi *Meiji tennō no ichinichi. Kōshitsu shisutemu no dentō to genzai* (Jeden dzień cesarza Meiji. Tradycja i rzeczywistość funkcjonowania domu cesarskiego) i *Meiji Kyūden no sanzameki* (Wrzawa w Pałacu Meiji). Ciekawymi spostrzeżeniami podzielił się z czy-

15 | Zob. też: *Seitoku Kinen Kaigakan heki ga* (Obrazy naściennne z Galerii Obrazów Pamięci Boskich Cnót), Meiji Jingū Gaiken, Tōkyō 2001.

16 | Zob. np.: *Meiji Jingū sōsho* (Biblioteka Wielkiego Chramu Meiji), 20 tomów, oprac. Meiji Jingū, Kokusho Kankōkai, Tōkyō 2000–2006; *Meiji tennōsama* (Szanowny Cesarz Meiji), Meiji Jingū, Tōkyō 2002; *Meiji tennō goshōzō. Gokajō no goseimon happu 130 nen kinenten* (Portrety Cesarza Meiji. Wystawa z okazji 130. rocznicy ogłoszenia Przysięgi cesarskiej w pięciu artykułach), Meiji Jingū, Tōkyō 1998.

17 | Bardziej problemowo Keene przedstawił cesarza w: *Meiji tennō o kataru* (Opowiadając o cesarzu Meiji), Shinchōsha, Tōkyō 2003.

telnikami Asukai Masamichi, autor *Meiji taitei* (Meiji Wielki). Bardzo ważnym źródłem informacji na temat podróży cesarskich są takie prace, jak wydana przez Stowarzyszenie Zachowania Boskich Śladów Cesarza Meiji (Meiji Tennō Seiseki Hozonkai) *Meiji tennō gyōkō nenpyō* (Chronologia podróży cesarza Meiji); książka Suzuki Shizuko *Meiji tennō gyōkō to chihō seiji* (Podróże Cesarza Meiji a polityka regionalna) czy Hary Takeshiego *Kashika sareta teikoku. Kindai Nihon gyōkōkei* (Widzialne cesarstwo. Podróże cesarza i rodziny cesarskiej w nowoczesnej Japonii). Na temat małżonek cesarskich i dam dworu czerpałam wiedzę m.in. z opracowań specjalisty w zakresie systemu cesarskiego Otabe Yūjiego (*Mikado to nyōkan. Kiku no katen no mukōgawa*, Cesarz i damy dworu. Po drugiej stronie chryzantemowej zasłony; *Yondai no tennō to joseitachi*, Cztery pokolenia cesarzy i kobiety), a przede wszystkim ze wspomnień Yamakawy Michiko, naocznego świadka, dawniej damy dworu pamiętającej także Mutsuhito i cesarzową Haruko (*Nyōkan*; Damy dworu). Bardzo pomocne dla moich badań były opublikowane zbiory dokumentów¹⁸, słowniki dotyczące domu cesarskiego i arystokracji¹⁹, a także te poświęcone dyplomacji, japońskim siłom zbrojnym i urzędowi cywilnym²⁰. Bezcenne okazały się dyskusje ze specjalistami Japończykami, ich przemyslenia, rady i sugestie. Po latach badań spróbowałam przelać ich wyniki na papier i pokazać, jak i na ile zmieniał się wizerunek cesarza Meiji. Podjęłam tę próbę, chcąc zrozumieć jego rolę w modernizowanej Japonii, chcąc choć trochę przybliżyć ją zainteresowanym. Wiem jednak, że poznanie prawdziwego Mutsuhito jest niemożliwe.

18 | Są to m.in.: *Kindaishi shiryō* (Dokumenty dotyczące historii nowoczesnej), red. Ōkubo Toshiaki, Yoshikawa Kōbunkan, Tōkyō 1996; *Meiji tennō no mikotonori* (Edykty cesarza Meiji), Meiji Jingū, Tōkyō 2003; *Nihon gaiō nenpyō narabi ni shuyō bunsho* (Chronologia i najważniejsze dokumenty dyplomacji japońskiej), t. 1, red. Gaimushō, Nihon Kokusai Rengō Kyōkai, Tōkyō 1976; Tōyama Shigeki, *Tennō to kazoku* (Cesarz i arystokracja), w: *Nihon kindai shisō taikēi* (Zarys idej w nowoczesnej Japonii), t. 2, Iwanami Shoten, Tōkyō 1988.

19 | Do najważniejszych należą: *Kōshitsu jiten* (Słownik domu cesarskiego), red. Kōshitsu Jiten Henshū Iinkai, Kadokawa Gakugei Shuppan, Tōkyō 2009; *Kōshitsu jiten* (Słownik domu cesarskiego), red. Murakami Shigeyoshi, Tōkyōdō Shuppan, Tōkyō 1980; *Kōshitsu no hyakka jiten* (Encyklopedia domu cesarskiego), red. Rekishi Hyakka Henshūbu, Shin Jinbutsu Ōraisha, Tōkyō 1988; Otabe Yūji, *Tennō, kōshitsu o shiru jiten* (Słownik wiedzy o cesarzu i domu cesarskim), Tōkyōdō Shuppan, Tōkyō 2007; *Tennō* (Cesarz), red. Kodama Kōta, Tōkyōdō Shuppan, Tōkyō 2000.

20 | *Nihon gaiōshi jiten* (Słownik historii dyplomacji japońskiej), red. Gaimushō Gaikō Shiryōkan, Yamakawa Shuppansha, Tōkyō 1992; *Nihon rikūkaigun sōgō jiten* (Encyklopedia japońskich wojsk lądowych i marynarki wojennej), red. Hata Ikuhiko, Tōkyō Daigaku Shuppankai, Tōkyō 1992; *Senzenki Nihon kanryōsei no seido, soshiki, jinji* (Biurokracja w przedwojennej Japonii – system, struktura i sprawy personalne), red. Hata Ikuhiko, Tōkyō Daigaku Shuppankai, Tōkyō 1981.

imiona cesarskie²¹

Najbardziej formalnym imieniem bohatera tej pracy jest jego imię pośmiertne (*tsuigō*) – Meiji (Oświecone Rządy), będące też nazwą ery, w której panował. Zasadę, że cesarz pośmiertnie otrzymuje imię takie samo jak nazwa ery jego panowania, przyjęto dopiero w 1868 roku i obowiązuje ona do dziś. Nigdy jednak imię to nie występuje samodzielnie, zawsze łączone jest z rzeczownikiem „cesarz” (*tennō*), w tym przypadku Meiji *tennō*, czyli cesarz Oświeconych Rządów. Ale ponieważ Meiji to imię pośmiertne, postanowiłam używać przede wszystkim jego imienia książęcego (*imina*) – Mutsuhito (Żyjący w Harmonii). Uważa się to za zbyt nieformalne (a niegdyś nawet za niegrzeczne), ale robią to na potrzeby swych prac również autorzy japońscy – na przykład przytaczany tu wielokrotnie Itō Yukio. Imię to nadano mu w 1860 roku, kiedy uznany został za prawowitego księcia krwi, czyli oficjalnego potomka cesarskiego, mogącego zostać następcą tronu. Było to konieczne, ponieważ nie urodziła go oficjalna małżonka cesarska, a jedna z nałożnic, których cesarz miał kilka i niemal wszystkie były matkami jego synów i córek. Uznanie za księcia krwi łączyło się też z oficjalną adopcją przez cesarżową. Taki zwyczaj, wraz ze skomplikowanym systemem żon i nałożnic cesarskich, o czym będzie mowa w rozdziale piątym, istniał w Japonii od wieków. W okresie Nara (710–794) potomkom cesarskim nadawano imiona związane z imionami ich rodzonych matek, mamek lub nazwami geograficznymi. Od okresu Heian (794–1192) coraz częściej już wybierano specjalne dwa ideogramy, mające znaczenie dla księcia lub jego ojca, cesarza. Od cesarza Seiwy (850–880; panował 858–876), któremu w dzieciństwie ojciec wybrał imię Korehito, przyjął się zwyczaj, że drugi ideogram jest stały, taki sam i ma czytanie „hito”. Zwyczaj ten obowiązuje, z małymi wyjątkami, do dziś – imię książęce obecnego cesarza to Akihito.

Ponieważ niegdyś imię nadawano przeważnie wraz z wyznaczeniem na księcia krwi, co nie odbywało się zaraz po urodzeniu, od mniej więcej połowy okresu Heian synów cesarskich nazywano Pierwszym Księciem (Ichi no miya), Drugim Księciem (Ni no miya), czy też Młodym Księciem (Wakamiya), co często pozostawało w użyciu nawet po oficjalnym nadaniu imienia. Pierwszym imieniem, którego również będę używać, omawiając dzieciństwo Mutsuhito, było imię dziecięce (*yōshō* lub *yōmei/yōmyō*) lub imię cesarskiego dziecka (*miyagō*) – Sachi no miya, czyli książę Chroniony przez Bóstwa. Nadano je siódmego dnia po narodzinach (*oshichiya*), co praktykowano już w okresie Edo, a prawnie sformalizowano w okresie Meiji.

21 | Na temat imion cesarskich zob.: *Kōshitsu jiten* (2009), s. 31–40; *Tennō*, s. 80–83; *Rekūdai tennō nengō jiten* (Słownik kolejnych cesarzy i epok), red. Yoneda Yūsuke, Yoshikawa Kōbunkan, Tōkyō 2003.

Musimy jednak pamiętać, że cesarza Meiji w trakcie panowania nazywano tak jak innych władców japońskich, po prostu cesarzem. Współcześnie używa się też sformułowania „obecnie panujący cesarz” (*kinjō tennō*). Od 1889 roku oficjalnie zwracano się do władcy „Jego Cesarska Wysokość” (*Tennō Heika*), co ustalono w *Akcie o domu cesarskim* (*Kōshitsu tenpan*), o którym będzie mowa dalej.

Zanim po śmierci cesarz otrzymał nowe imię, nazywano go przeważnie *taikō tennō*, cesarzem, który wyruszył w daleką podróż. Następnie nadawano mu specjalne imię pośmiertne (*shigō* lub *okurina*), w którym wyrażano jego zasługi w czasie życia. W historii wyróżniamy dwa rodzaje *shigō*: w stylu japońskim (*wafū shigō*) i w stylu chińskim (*kanpū shigō*). Te pierwsze, z reguły bardzo długie przestały być używane w połowie IX wieku, natomiast imiona chińskie powstały dopiero w VIII wieku i wtedy nadano je wstecznie wszystkim zmarłym wcześniej cesarzom. Od początku XIII wieku system ten znów się trochę gmatwa, niektórzy cesarze nie otrzymali takich *shigō*, ale powrócono do nich na początku XIX wieku. *Kanpū shigō* otrzymał ojciec, i dziadek Mutsuhito. A na początku okresu Meiji zostaną znów wstecznie nadane niektórym cesarzom z przeszłości. Ponieważ te chińskie imiona pośmiertne są krótkie, przeważnie dwuznakowe, ze względu na wygodę to właśnie ich używa się jako imion cesarskich. Ja także będę się nimi posługiwać w odniesieniu do cesarzy panujących przed okresem Meiji. Można więc uznać, że powszechne jest stosowanie imion pośmiertnych władców, również w odniesieniu do cesarzy nowoczesnej i współczesnej Japonii.

| PODZIĘKOWANIA

Książka ta powstawała przez lata, przez cały ten czas moje badania i poszukiwania wspierało wiele osób – wszystkim bardzo serdecznie dziękuję!

Słowa szczególnej wdzięczności chciałabym przekazać do Meiji Jingū, Wielkiego Chramu Meiji, którego główny kapłan, Nakajima Seitarō wyraził łaskawie zgodę na wykorzystanie zdjęć i kopii bardzo cennych zbiorów Chramu – portretów i przedmiotów należących do cesarza Meiji i jego małżonki, a także dzieł z Galerii Obrazów Pamięci Boskich Cnót (Seitoku Kinen Kaigakan). Stały się one podstawowym materiałem ilustracyjnym tej pracy. Starania me wsparli życzliwie Pani Fukutoku Miki oraz Kapłani Itō Moriyasu i Satō Kazunori, który udzielił mi niezbędnych rad już na samym początku badań i obdarował ważnymi materiałami źródłowymi.

Serdeczne podziękowania kieruję do Pana Kajity Akihiro z Wydziału Ksiąg i Grobowców Urzędu Dworu Cesarskiego (Kunaichō Shoryōbu), za pomoc w uzyskaniu praw autorskich do bardzo wartościowych zdjęć, za rady merytoryczne i przetarcie trudnych szlaków poszukiwań dokumentów w archiwum domu cesarskiego i poza nim. Dziękuję też świątyni Sennyūji w Kioto za udostępnienie mi portretu cesarza Kōmcea.

Troskliwą i fachową opieką otoczył mnie także Pan Kawashima Takashi z Urzędu Miasta Sakata (Sakata Shiyakusho; pref. Yamagata), który wskazał mi nie tylko miejsca, gdzie zatrzymał się cesarz w czasie podróży po kraju do rejonu Tōhoku w 1881 roku, ale też sprawił, że mogłam obejrzeć wszystkie dokumenty i publikacje lokalne dotyczące tej podróży zgromadzone w Bibliotece Kōkyū Miasta Sakata (Sakata Shiritsu Kōkyū Bunko).

Słowa wdzięczności kieruję do Profesora Hotate Michihisy, dyrektora Instytutu Historiografii Uniwersytetu Tokijskiego (Tōkyō Daigaku Shiryō Hensanjo), a także Pani Fujii Kaori z Biblioteki Gazet i Czasopism [okresu] Meiji (Meiji Shinbun Zasshi Bunko) przy Centrum Dokumentów Prawnych i Politycznych Nowoczesnej Japonii (Kindai Nihon Hōsei Shiryō Sentā) tego uniwersytetu.

Nicocenioną pomoc okazali mi także Profesor Komorida Akio z Uniwersytetu Tokijskiego (Tōkyō Daigaku), Profesor Hara Takeshi, specjalista od systemu cesarskiego z Uniwersytetu Meiji Gakuin (Meiji Gakuin Daigaku), Profesor Taura Masanori i Pani Kawagoe Miho, historycy nowoczesnej Japonii z Uniwersytetu Kōgakukan (Kōgakukan Daigaku), Profesor Sakamoto Hiroshi z Międzynarodowego Uniwersytetu Tokijskiego (Tōkyō Kokusai Daigaku), Pan Suzuki Masayumi z Biblioteki Par-

lamentarnej (Kokkai Toshokan) w Tokio, a także Itō Takashi, emerytowany Profesor Uniwersytetu Tokijskiego i profesor Inaba Chiharu z Uniwersytetu Meijō (Meijō Daigaku).

Dziękuję serdecznie Pani Takashimie Kazuko, Profesorowi Kawabacie Yoshiakiemu i Senseiowi Iijimie Teruhito, którzy nie szczędzili czasu i pokazali mi wiele miejsc związanych z Mutsuhito oraz rodziną cesarską w Kioto i w jego okolicach. Za konsultacje jestem wdzięczna Senseiowi Okazakiemu Tsunco, mojemu wspianiałemu nauczycielowi języka japońskiego. Dziękuję też za pomoc Szymonowi Skalskiemu.

Odrębne podziękowania składam Paniom Profesor Esterze Żeromskiej (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) i Agnieszce Kozyrze (Uniwersytet Warszawski i Uniwersytet Jagielloński) za bardzo ważne pierwsze recenzje tej pracy. Pani Barbarze Słomce jestem niezmiernie wdzięczna za cenne uwagi redakcyjne, a Panu Tomaszowi Cicińskiemu za ciekawe pomysły graficzne i cierpliwe znoszenie mych uwag podczas przygotowywania książki do druku.

Chciałabym też podziękować studentom japonistyki warszawskiej – przede wszystkim Elżbiecie Nowosielskiej, która pomogła mi odnaleźć wzmianki o Mutsuhito w polskich gazetach z przełomu XIX i XX wieku, a także tym wszystkim, którzy żywo reagowali na poświęcone cesarzowi moje wykłady monograficzne i od lat czekają na wydanie tej książki. Dziękuję też serdecznie przyjaciółom – japonistom i Japończykom – za wiarę w ukończenie tej monografii.

Praca ta z pewnością nie mogłaby się ukazać w zamierzonej graficznie formie, z wykorzystaniem tylu ważnych ilustracji bez wsparcia finansowego – pragnę tu wyrazić głęboką wdzięczność Władzom Rektorskim Uniwersytetu Warszawskiego, Wydziałowi Orientalistycznemu UW oraz Fundacji im. Takashimy, która wsparła też moje badania w Japonii.

A na koniec dziękuję mej rodzinie, Bohdanowi i Idzie, którzy dodawali mi sił i otuchy w pracy, no i znosili cierpliwie wynikające z niej utrudnienia w naszym życiu codziennym.

Warszawa, maj 2012 roku.

Ceremonia obcięcia włosów, 1860 (zbiory Meiji Jingū)

Dzieciństwo i wczesna młodość 1852–1867

| JAPONIA W POŁOWIE XIX WIEKU

Na początku lat 50. XIX wieku w Japonii nasiliły się problemy, które nękały rządy wojskowe *bakufu* już od końca wieku poprzedniego¹. Narastał kryzys wewnętrzny. Rygorystycznie przestrzegany podział społeczny na cztery klasy – samurajów, chłopów, rzemieślników i artystów oraz kupców, wprowadzony na początku okresu Edo, przez trzeciego sioguna Tokugawę Iemitsu (1604–1651; jako siogun 1623–1651) – hamował naturalne procesy rozwoju. Cierpieli także samuraje, którzy z powodu braku wojen w zjednoczonej Japonii stracili podstawowe źródło utrzymania, a jednocześnie nie mogli podejmować pracy zarobkowej. Ubożeli panowie feudalni (*daimyō*, *hanshu*), zmuszani przez *bakufu* do znacznych wydatków. Chcąc wyrównać swoje straty, zapożyczali się u kupców, a następnie ograniczali wynagrodzenia swym wasalom i zmuszali chłopów do płacenia coraz większych podatków. Chłopi się buntowali, organizowali liczne, ale ostro tłumione, powstania, uciekali z ziemi. Kryzys pogłębiała trwająca od 1639 roku izolacja kraju, która ograniczała wolny handel i wymianę międzynarodową, bo tylko Holendrzy mogli handlować z Japończykami i tylko na wyspie Dejima w Nagasaki². *Bakufu* od czasu do czasu bezskutecznie wprowadzało reformy, które tak na-

1 | Na temat sytuacji w Japonii w tym okresie zob.: Conrad Totman, *Early Modern Japan*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1993, s. 397–551; Andrew Gordon, *Nowożytna historia Japonii*, tłum. Iwona Merklejn, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2010, s. 29–83.

2 | Zob.: Grant Kohn Goodman, *The Dutch Impact on Japan 1640–1853*, E. J. Brill, Leiden 1967.

prawdę służyły utrzymaniu systemu władzy za wszelką cenę. Wszystko wskazywało na to, że dotychczasowy ustrój się przeżył. Kryzys pogłębił się, kiedy na przełomie XVIII i XIX wieku pojawiło się zagrożenie z zewnątrz – państwa zachodnie ruszyły na podbój świata, poszukując nowych posiadłości, źródeł handlu czy tylko zaopatrzenia w surowce na trasie dalekich podróży. Japonia znalazła się w kręgu ich zainteresowań.

Jako pierwsi kontakty handlowe i dyplomatyczne z Japonią próbowali nawiązać Rosjanie. W 1792 roku do Nemuro na wyspie Ezochi, później nazwanej Hokkaido (jap. Hokkaidō) wpłynął na polecenie Katarzyny II (1729–1796; na tronie 1762–1796) Adam Laksman (Laxman; 1766–1806?), któremu towarzyszył japoński rozbitek, Daikokuya Kōdayū (1751–1828). Odesłano go jednak do Nagasaki, jedyne miejsce w Japonii, gdzie mogli przebywać cudzoziemcy, a Daikokuyę, jako niebezpiecznego dla kraju, zgodnie z obowiązującymi przepisami wtrącono początkowo do więzienia. Ostatecznie odzyskał wolność, a w jego przesłuchaniach wziął nawet udział zainteresowany Rosją siogun. Tymczasem zalecono lokalnym panom feudalnym wzmocnienie obrony wybrzeży w ich posiadłościach, a szczególnie zajęto się ochroną zatoki Edo (obecnie Zatoka Tokijska), nad którą położone było wielkie miasto Edo, gdzie znajdowała się siedziba władz wojskowych. W 1804 roku, zgodnie z radą i zezwoleniem udzielonym Laksmanowi, do Nagasaki jako wysłannik cara Aleksandra I (1777–1825; na tronie 1801–1825) i przedstawiciel Kompanii Rosyjsko-Amerykańskiej, dążącej do rozwoju handlu z Chinami i Japonią, przypłynął Nikołaj Riezanow (1764–1807). Ponieważ niczego nie osiągnął, uznał, że trzeba zmusić władze Japonii do otwarcia granic, i by je zastraszyć, polecił swym podwładnym najazdy na japońskie osady na Sachalinie i Kurylach, w pobliżu Ezochi. Zaostrzyło to czujność Japończyków i w 1811 roku zatrzymali okręt dowodzony przez Wasilija Gołownina (1776–1831), którego następnie uwięziono w Hakodate. Dwa lata później wymieniono go na Takadayę Kaheia (1769–1827), kupca wysłanego przez siogunata na wyspę Etorofu (ros. Iturup) w celu rozwinięcia handlu pomiędzy mieszkańcami tej wyspy a Japonią. Ponadto *bakufu* stwierdziło wyraźnie, że Japonia nie ma zamiaru prowadzić handlu z żadnym, poza Holandią, państwem z Zachodu.

Kolejnym krajem zainteresowanym Japonią była Anglia, która w drugiej połowie XVIII wieku zdobyła wpływy w Kantonie, a po pokonaniu Republiki Batawskiej przejęła posiadłości Holendrów w Holenderskich Indiach Wschodnich. W 1808 roku do Nagasaki dotarł okręt „Pheaton”, a jego kapitan – wbrew odmowie lokalnych władz – zaopatrzył się na lądzie w niezbędne artykuły. Było to szokiem dla przedstawiciela *bakufu* w tym mieście – jak przystało na samuraja – popełnił samobójstwo. Jego pod-

władnych ukarano za niedopatrzenie i nieskuteczne egzekwowanie antycudzoziemskich przepisów. Szczególnie krwawa była w 1824 roku wizyta Brytyjczyków na wyspie Takarajima (archipelag Tokara), położonej na Pacyfiku, na południe od wybrzeży dominium Satsuma. Doszło tam do ostrego starcia załogi obcego statku z mieszkańcami wyspy, co wpłynęło na zaostrzenie przepisów przez *bakufu*. W *Rozporządzeniu o pozbywaniu się obcych statków* (*Ikōkusen uchiharairei*) władze nakazały strzelanie do obcych bander bez ostrzeżenia³. Odtąd skrupulatnie przestrzegano tego przepisu. W 1837 roku amerykański statek „Morrison” został ostrzelany przez ochronę wybrzeży Uragi, u wejścia do zatoki Edo, choć na jego pokładzie znajdowali się także japońscy rozbitekowie. Podobne przyjęcie spotkało ten statek w Kagoshimie na Kiusiu – musiał opuścić wody przybrzeżne Japonii.

Do zastanowienia się nad polityką wobec obcokrajowców i złagodzenia przepisów z 1825 roku zmusiły władze japońskie wieści z Chin na temat wojny opiumowej (1839–1842) i jej skutków, kiedy to uświadomiono sobie słabość krajów Wschodu wobec Zachodu. Jednak nie zmieniło to w sposób zasadniczy stosunku Japończyków do obcych, mimo że w latach 40. XIX wieku znacznie nasiliło się ich zainteresowanie Japonią. Z odmową nawiązania kontaktów handlowych ze strony siogunatu spotkała się zarówno oficjalna misja króla Holandii, Wilhelma II Holenderskiego (1792–1849; na tronie 1840–1849) w 1844 roku, jak i dwa lata później misja prezydenta Stanów Zjednoczonych, które po zajęciu Kalifornii i rozwoju San Francisco zaczęły wyraźniej zaznaczać swą obecność w Azji Wschodniej. Amerykanie nawiązali współpracę handlową z Kantonem i z coraz większym zainteresowaniem myśleli o Japonii, jako o wygodnym źródle zaopatrzenia w żywność i wodę dla poławiaczy wielorybów na Pacyfiku. Przeglomu dokonał dopiero w połowie 1853 roku komodor Mathew Calbraith Perry (1794–1858), który z listami od prezydenta Millarda Fillmore’a (1800–1874; jako prezydent 1850–1853) wpłynął do cieśniny Uragi na czele budzących grozę parowo-żaglowych okrętów. Nie udało mu się od razu zmusić Japończyków do podjęcia konkretnych rozmów, ale zapowiedział, że wróci za rok. Gdy odpłynął, w połowie 1853 roku do Nagasaki dotarły rosyjskie okręty wojenne dowodzone przez Jefima Putiatina (1803–1883), który oficjalnie zaproponował Japonii otwarcie portów. On także nie uzyskał żadnej konkretnej odpowiedzi.

Gdy Perry przyплыł ponownie na początku 1854 roku, tym razem na czele ośmiu okrętów, wbrew opinii większości *daimyō*, którzy nadal byli przeciwni kontaktom

3 | *Kindaishi shiryō*, s. 6; por.: *The Japanese Discovery of America. A Brief History with Documents*, red. Peter Duus, Bedford Books, Boston and New York 1997, s. 57, 58.

z cudzoziemcami, przedstawiciele siogunatu podjęli rozmowy i ostatecznie doszło do podpisania pierwszego w historii Japonii układu z państwem zachodnim, traktatu o pokoju i przyjaźni ze Stanami Zjednoczonymi⁴. Japonia zaczynała otwierać się na świat, udostępniając Amerykanom dwa porty: Shimodę na Półwyspie Izu (obecnie pref. Shizuoka) i Hakodate na Hokkaido. Następnie zawarto układ z Anglikami, którym pozwolono zaopatrywać się w Nagasaki i Hakodate, w 1855 roku z Rosją (Nagasaki, Shimoda, Hakodate), a rok później z Holandią⁵. Jednak cudzoziemcom to nie wystarczało. Pierwszy konsul amerykański w Shimodzie, Townsend Harris (1804–1878) z uporem nalegał na dalsze ustępstwa Japonii. I ostatecznie w 1858 roku *bakufu* zgodziło się podpisać *Traktat o przyjaźni i handlu między Japonią a Stanami Zjednoczonymi*⁶. Poza Shimodą i Hakodate zamierzano stopniowo otwierać dla Amerykanów kolejne miasta: Nagasaki, Kanagawę (niedaleko Edo), Hyōgo (obecnie Kobe, pref. Hyōgo) i Niigatę (płn.-wsch. Honsiu; obecnie pref. Niigata)⁷. W określonych celach mogli też przebywać od 1862 roku w Edo, a od 1863 w Osacc. Godzono się na prawo eksterytorialności, na niekorzystne dla Japończyków cła. Podobne traktaty zawarto wkrótce z Wielką Brytanią, Rosją, Holandią, Francją, z Portugalią (1860) i Prusami (1861). Były to traktaty nierównoprawne, ponieważ cudzoziemcy uzyskali przywileje, których nie mieli Japończycy za granicą.

Choć najważniejsze traktaty dotyczące otwierania Japonii zawarto w latach 1854–1861, nie oznaczało to końca tego procesu. Większość Japończyków nie chciała pogodzić się z wpuszczeniem na wyspy przedstawicieli „obcych” kultur z Zachodu. Cudzoziemcy natomiast domagali się nieograniczonego dostępu do Japonii, co jeszcze nie było możliwe. Sytuacja ta zaczęła oddziaływać także na dwór cesarski, który do tego czasu drzemał w Kioto, odsunięty od władzy, a skupiony na podtrzymywaniu dworskich tradycji, do czego zmuszały go kolejne rządy wojskowe.

Cesarze byli od wieków formalnymi władcami Japonii, ale praktycznie całą władzę od lat stopniowo, z konieczności, cedowali na siogunów, wręczając im kolejne

4 | *Nihon gaikō nenpyō*..., t. 1, s. 1–3. Por.: *Meiji Japan Through Contemporary Sources*, t. 1, The Centre for East Asian Cultural Studies, Tokyo 1970, s. 1–4; *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów*, oprac. Ludwik Gelberg, t. 1, PWN, Warszawa 1954, s. 48, 49.

5 | *Nihon gaikō nenpyō*..., t. 1, s. 3–8. Por.: *Meiji Japan Through Contemporary Sources*, t. 1, s. 4–8. Zob. też: Ewa Pałasz-Rutkowska, *Najważniejsze kierunki w polityce zagranicznej Japonii 1854–1919*, „Japonica” 1999, nr 11, s. 46–48.

6 | *Nihon gaikō nenpyō*..., t. 1, s. 17–20.

7 | Ostatecznie Amerykanom zamiast Kanagawy udostępniono więc Jokohamę (1859), zamiast Hyōgo więc Kobe (1868), a Niigatę otwarto dopiero w 1869 r. Po otwarciu Jokohamy zamknięto Shimodę.

inwestytury. Szczególne ograniczenie zakresu władzy cesarskiej nastąpiło podczas rządów wojskowych rodu Tokugawa, kiedy to w 1615 roku, w siedemnastu artykułach *Przepisów dotyczących Pałacu Cesarskiego i arystokracji dworskiej (Kinchū narabi ni kuge shohatto)*⁸ określono zasady mające obowiązywać cesarza i dwór. Zawarto tam m.in.: reguły obsadzania najważniejszych stanowisk na dworze i doboru odpowiednich do nich strojów, zasady awansów, zaznaczono zależność urzędników dworskich od wojskowych, a przede wszystkim, już w artykule 1. podkreślono, że najważniejszym obowiązkiem cesarza jest zgłębianie nauki i kultywowanie sztuk tradycyjnych, poczci *waka*, kaligrafii. Cesarzowi i arystokracji nie pozwalano także na opuszczanie Kioto, a nawet Pałacu Cesarskiego. Wojownicy nie odważyli się jednak na zlikwidowanie tej istniejącej od wieków, a według zwolenników tradycyjnej historiografii nawet od VII wieku p.n.e., instytucji cesarza – była zbyt głęboko wpisana w kulturę i historię Japonii. Lepiej było otrzymać władzę z rąk cesarza – oficjalnego władcy, niż stać się uzurpatorem władzy, rujnując ten wielowiekowy formalny autorytet. Być może wynikało to także ze względów praktycznych – zawsze bowiem w przypadku kryzysu, można się było odwołać do tej najwyższej instancji. Toteż przez wszystkie lata rządów Tokugawów, podobnie jak wcześniej, Kioto było oficjalną stolicą Japonii. Zaczęło funkcjonować jako stolica w 794 roku, z polecenia cesarza Kanmu (737–806; panował 781–806) pod nazwą Hciankyō, Stolica Pokoju i Spokoju. Potocznie nazywano je Miyako, czyli po prostu stolicą, lub Kyōto – miastem stołecznym, co ostatecznie w okresie Muromachi (1333–1573) uznano za nazwę oficjalną. Kioto pozostało stolicą do roku 1869, kiedy cesarz przeniósł się już na zawsze do Tokio.

PAŁAC CESARSKI W KIOTO

Miejscem, w którym Mutsuhito spędził dzieciństwo i wczesną młodość i do którego będzie tęsknił przez całe dorosłe już życie monarchy w Tokio, jest Pałac Cesarski w Kioto⁹. Jako siedziba cesarzy – w różnych miejscach i w różnych formach architektonicznych – istniał tam ponad tysiąc lat, kiedy Kioto było stolicą kraju. Cesarz, tak jak

8 | Zob.: *Shin Nihonshi shiryōshū* (Nowy zbiór dokumentów dotyczących historii Japonii), Kirihara Shoten, Tōkyō 2000, s. 183, 184; por.: Iwanami. *Tennō kōshitsu jiten* (Słownik cesarzy i domu cesarskiego. Iwanami), red. Hara Takeshi, Yoshida Yutaka, Iwanami Shoten, Tōkyō 2005, s. 46–49.

9 | Zob. m.in.: *Kōshitsu no hyakka jiten*, s. 336–348; *Kyōto Goshō. Kyoto Imperial Palace*, Dentō Bunka Hozon Kyōkai, Kyōto 2002; Jolanta Tubielewicz, *Nara i Kioto*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1983, s. 136–146; Jolanta Tubielewicz, *Kultura Japonii. Słownik*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996, s. 52, 85, 86.

i w poprzedniej stolicy – Narze (oficjalnie Heijōkyō; 710–794) – mieszkiał z rodziną i dworem w Daiiri (Wnętrze), co oznaczało Pałac Cesarski. Synonimami pałacu były m.in.: Kinri (dosł. zakaz wejścia bez zezwolenia), Kinchū (Zakazane Wnętrze), Ōuchi (Wielkie Wnętrze). Terminy te, tak jak i sam kształt miasta oraz terenu pałacowego, zostały zapożyczone z Chin dynastii Tang (618–907), z których Japonia czerpała wzory od około połowy VII wieku. Wcześniej, gdy nie było jeszcze stałej stolicy (za pierwszą uważa się Fujiwarę; 694–710) i nie korzystano z wzorów chińskich, na określenie pałacu używano japońskiego terminu *miya*.

Na terenie Daiiri w Kioto znajdowały się budynki mieszkalne cesarza, jego rodziny i dworu, a także pawilony ceremonialne. Daiiri położone było w centrum Daidairi, czyli Wielkiego Wnętrza, Wielkiego Pałacu Cesarskiego, zaprojektowanego na planie prostokąta o wymiarach 1,4 km z północy na południe oraz 1,2 km ze wschodu na zachód, usytuowanego w północnej części stolicy. Tu pobudowano inne budynki służące do urządzania ceremonii państwowych, ministerstwa i urzędy, pomieszczenia dla straży i gwardii, dla służb pałacowych oraz magazyny. Daidairi otoczone było murem, przez który na jego teren prowadziło czternaście bram. Tak jak większość drewnianej zabudowy Kioto, również budynki Daidairi, w tym i Daiiri, ulegały pożarom. Cesarze przenosili się wówczas poza teren pałacowy do rezydencji arystokracji, przeważnie Fujiwarów, z którymi łączyły ich związki powinowactwa. Wówczas tymczasową siedzibę cesarzy nazywano Sato Daiiri, czyli Cesarskim Pałacem Zastępczym. Ponieważ były to często zabudownia nowsze, a więc i nowocześniejsze, i wygodniejsze, cesarze chętnie się tam przeprowadzali i niechętnie wracali do domu. Na przykład w XI wieku korzystali z nich na co dzień, powracając do Daiiri tylko na czas ważniejszych ceremonii, na przykład intronizacji. Po pożarze w 1221 roku w ogóle zaniechano odbudowy dotychczasowego Daiiri, a kolejni cesarze mieszkali i urzędowali już tylko w Sato Daiiri, nawet specjalnie budowanych jako rezydencje cesarskie. Stopniowo nazwa ta zanikała, przekształcając się ponownie w Daiiri. Ostatecznie w 1352 roku Tsuchimikado Higashi no Tōin, niegdyś rezydencja Fujiwary Kunitsuny, a od końca okresu Heian i w okresie Kamakura używana wielokrotnie jako Sato Daiiri, stała się nowym oficjalnym Pałacem Cesarskim. Tu tron przejął kolejny władca, cesarz Gokōgon (1338–1374; panował 1352–1371). Pałac ten, wzniesiony na południe od bramy Tsuchimikado, jednej z dawnych bram prowadzących od wschodu na teren Daidairi, był położony mniej więcej w tym samym miejscu, gdzie obecnie znajduje się Kyōto Gosho (lub Gosho; dosł. Szacowne Miejsce, Szacowna Siedziba), czyli w północno-wschodniej części dzisiejszego Ogrodu Cesarskiego (Gyoen). Ten oficjalny Pałac Cesarski był także wielokrotnie

| Mur wokół Pałacu Cesarskiego, Kioto (fot. Ewa Pałasz-Rutkowska)

niszczony i wielokrotnie wznoszony na nowo, czego koszty zresztą brali na siebie rządzący wówczas Japonią wojownicy. Odbudowywano go w różnych stylach, odpowiednich dla kolejnych epok. Ale po pożarze w 1788 roku *bakufu* postanowiło zrekonstruować najważniejsze zabudowania dawnego Dairi z okresu Heian. Kolejny pożar, w 1854 roku, którego doświadczył też Mutsuhito, o czym będzie mowa dalej, zniszczył ponownie większość pawilonów pałacowych. Ale odbudowano je w rekordowym tempie, w ciągu zaledwie ośmiu miesięcy od rozpoczęcia robót i zgodnie z założeniami rekonstrukcji z roku 1788. W 1856 roku zamieszka tu Mutsuhito i będzie żył do roku 1869, czyli do momentu przeprowadzki do Tokio.

Teren Gosho otacza gliniany mur w kolorze naturalnym o wysokości ponad 3 metrów, który od góry osłaniają dachówki. Poprzecinany jest poziomo wzdłuż całej długości pięcioma rozmieszczonymi w równych odstępach, białymi liniami, charakterystycznymi dla przybytków związanych z domem cesarskim. Niegdyś taki mur mógł otaczać także pałace najbardziej wpływowych osobistości, w tym rezydencje wojowników.

Na teren pałacowy prowadzi dziś sześć bram i dwanaście furtek, a główną bramą, tak jak w Heiankyō, jest umieszczona od strony południowej Kenreimon (Brama Dziękczynna), przez którą dawniej mógł przechodzić tylko cesarz, a od czasów nowo-

czesnych, również ważni goście państwowi w czasie specjalnych uroczystości, na przykład intronizacji. Od strony wschodniej, nieopodal południowego muru znajduje się Kenshunmon (Brama Wiosny), przeznaczona niegdyś tylko dla posłańców cesarskich, potem dla następcy tronu i cesarzowej, a dziś także dla premierów innych państw. Od zachodu mamy zaś kolejno (idąc od strony południowej): Gishūmon (Brama Dobrej Jesieni), z której niegdyś korzystali książęta i księżniczki krwi, główni urzędnicy dworu oraz arystokracja dworska, Seishomon (Brama Czystości) dla książąt i księżniczek, czyli dzieci rodziny cesarskiej oraz Kōgōmon (Brama Cesarzowej). Zarówno ta brama, jak i położona na północy Sakuheimon (Brama Pierwszego Dnia) służyła cesarzowej. Dziś zwiedzający wchodzi na teren pałacowy przez Seishomon. Gosho można zwiedzać w wyznaczonych dniach i godzinach, które zmieniają się w zależności od roku i pory roku. Zwiedzanie odbywa się zawsze z przewodnikiem, którym musi być Japończyk, niezależnie od tego, czy opowiada o pałacu w języku angielskim czy japońskim. Wycieczka trwa sześćdziesiąt minut, ale możliwa jest także krótsza, trzydziestopięciominutowa, trasa (w języku japońskim). By móc znaleźć się w grupie zwiedzających, trzeba zarezerwować termin i poddać się procedurze rejestracji (można też przez Internet), a przed zwiedzaniem należy wylegitymować się w położonym nieopodal pałacu biurze Urzędu Dworu Cesarskiego. Warto to zrobić, bo za bramą czeka nas, choć trochę zmieniony, świat z przeszłości, a w nim część z tych budynków, które powstały w 1855 roku. Pozostałe zabudowania po przeprowadzce cesarza i jego świty do Tokio albo przeniesiono razem z nim, albo w inne miejsca Kioto i Japonii, część natomiast uległa zniszczeniu. Nadal jednak możemy podziwiać tutaj te najważniejsze, których korzenie sięgają okresu Heian. Należy do nich z pewnością położony już na terenie Dai-ri, w jego południowej części, na północnym krańcu Ogrodu Południowego (Nantei), Shishinden (Pałac Boskiego Władcy), odbudowany w 1855 roku. To najwspanialszy i najważniejszy budynek zabudowań pałacowych. Ogród otoczony jest murem, a prowadzi do niego od południa Shōmeimon (Brama Światłości), usytuowana za Kenreimonem. Cała rozległa przestrzeń ogrodu pokryta jest równo zagrabionym, białym żwirem. Rosną tu tylko dwa drzewa: po wschodniej stronie Wiśnia po Lewicy (Sakon no Sakura), a po zachodniej Pomarańcza po Prawicy (Ukon no Tachibana). Takie drzewa sadzono przed Shishindenem zawsze po tych samych stronach, niezależnie od tego, gdzie się znajdował¹⁰. W Shishindenie odbywały się

10 | Wyznaczały miejsca w ogrodzie przed Shishindenem, które w czasie ceremonii zajmowali członkowie gwardii cesarskiej lewej (*sakon efu*) i prawej strony (*ukon efu*).

| Shishinden, Gosho, Kioto (fot. Ewa Pałasz-Rutkowska)

najważniejsze ceremonie oficjalne, a przede wszystkim intronizację¹¹. I dlatego właśnie tu, w centralnej części tego budynku, do której z ogrodu prowadzi osiemnaście stopni, znajdują się dwa trony: cesarza – Takamikura (Tron Szacownego Majestatu) i bardzo do niej podobny, ale o 10 procent mniejszy tron cesarzowej – Michōdai (Tron za

11 | Pierwsza odbyła się w połowie XVI w. Tu także na tron wstąpił Mutsuhito (1868), jego syn Yoshihito (1915) i wnuk Hirohito (1928). Dopiero ostatnia w dotychczasowej historii Japonii intronizacja, obecnego cesarza Akihito odbyła się w Rezydencji Cesarskiej w Tokio, w Pawilonie Głównym (Seiden) w 1990 r.

| Takamikura i Michōdai w czasie intronizacji cesarza Akihito, 12 XI 1990, Seiden, Rezydencja Cesarska, Tokio (zbiory prywatne)

Zasłoną). Oba wykonano w 1915 roku na intronizację syna Mutsuhito, cesarza Yoshihito (1879–1926; pośmiertnie Taishō, tak jak era, w której panował w latach 1912–1926). Takamikurę umieszczono w samym środku sali, Michōdai po lewej jej stronie, nieco z tyłu. Oba trony stoją na ponadmetrowej wysokości drewnianych podstawach krytych laką, bogato złoconych i zdobionych motywami charakterystycznymi dla domu cesarskiego, takimi jak feniks (*hōō*) i jednorożec (*kirin*). Przypominają nieco *miḱoshi* małe przenośne świątynki w kształcie palankinów, używane w czasie *matsuri*, świąt religijnych. Na dachu Takamikury osadzony jest złoty rajski ptak, feniks, a osiem mniejszych ozdobi każdy z narożników. Tu także umieszczono lustra, symbole cesarskie. Na dachu Michōdai jest tylko jeden ptak – *ranchō*, zapożyczony także z mitologii Chin starożytnych, przypominający wielobarwnego koguta. Tron cesarzowej jest skromniejszy, znacznie mniej zdobiony. Każdy z ośmiu boków „palankinów” zakryty jest brokatową, purpurową materią, którą podwiązuje się na boki, ukazując wnętrze.

Shishinden od strony północno-zachodniej, tuż przy zachodnim murze, jest połączony przykrytą dachem galerią, zewnętrznym korytarzem, z Sciryōdenem, czyli Pawilonem

| Tron cesarski w Seiryōdenie, Goshō, Kioto (fot. Ewa Pałasz-Rutkowska)

Orzeźwienia, który znajduje się po zachodniej stronie również wysypanego żwirem Ogrodu Wschodniego (Tōtei), założonego na tyłach głównego pawilonu pałacowego. Tu do okresu Muromachi włącznie znajdowały się prywatne pokoje cesarza, zwane Tsune (Otsune) Goshō, czyli Pałacem Codziennym. Były to m.in.: sypialnia, pokój śniadaniowy, łazienka oraz pomieszczenia dla dam dworu i sale ceremonialne. Pod koniec XVI wieku cesarz przeniósł się do odrębnego Tsune (Otsune) Goten, czyli Pawilonu Codziennego i wtedy Seiryōden został przeznaczony tylko do funkcji ceremonialnych.

Nazwa tego budynku wynika z jego formy i usytuowania. Umieszczony jest, jak większość pawilonów w stylu *shindenzukuri*¹², na niewielkich, wkopanych w ziemię filarach, dzięki czemu podłoga z desek unosi się nad ziemią, a ponadto wokół niego, tuż obok wykopano wąskie kanały o głębokości kilkudziesięciu centymetrów, w których z pluskiem płynie zimna woda, orzeźwiająca podczas letnich upałów.

12 | Styl architektoniczny, tłumaczony jako styl środkowego pawilonu, wykształcony w okresie Heian. Budowano tak rezydencje arystokracji; charakterystyczny był właśnie środkowy pawilon, zwrócony na południe, gdzie znajdował się staw, często z wysepką, na którą prowadziły mostki.

| Kogoshō, Goshō, Kioto (fot. Ewa Pałasz-Rutkowska)

Z tyłu Shishindenu, galerię można przejść także do położonego od strony północno-wschodniej Kogoshō (Mały Pałac Cesarski). Budynek ten, odbudowany w 1958 roku, po pożarze spowodowanym przez sztuczne ognie cztery lata wcześniej, powstał na terenie pałacowym dopiero w połowie XIII wieku. Nieznane jest dokładnie jego pierwotne przeznaczenie, być może korzystali z niego

księżęta cesarscy. Tu przyjmowano przedstawicieli *bakufu*. Właśnie tu, pod koniec 1867 roku odbyło się spotkanie przedstawicieli cesarza z ostatnim siogunem z rodu Tokugawa i wkrótce doszło do zakończenia rządów wojowników w Japonii. W tej samej linii, co Kogoshō, ale dalej na północ usytuowany jest budynek Studium Cesarskiego (Ogakumonjo), gdzie cesarz i następca tronu studiowali, gdzie odbywały się roczne ceremonie i święta dworskie, konkursy poetyckie i spektakle teatru *nō*¹³. Pawilony te rozdziela wysypana

| Ogakumonjo, Goshō, Kioto
(fot. Ewa Pałasz-Rutkowska)

13 | *Nō* (dosł. talent, umiejętność) to jeden z trzech gatunków japońskiego teatru klasycznego, który ukształtował się na przełomie XIV i XV w. Rozwijał się i stabilizował dzięki wojownikom i patronatowi siogunatu.

| Ogród wokół Stawu, Goshō, Kioto (fot. Ewa Pałasz-Rutkowska)

żwirem przestrzeń, która stanowiła boisko do gry w *kemari*, przypominającej naszą żośkę, ulubioną grę arystokratycznej młodzieży w starożytnej Japonii. Przed pawilonami roztacza się piękny widok na zmieniający kolory w zależności od pór roku i urozmaicony krajobrazowo Ogród wokół Stawu (Oike Niwa), któremu formę, utrzymywaną w głównych założeniach do dziś, nadał Kōbō Enshū (1579–1647), mistrz ceremonii herbaty, projektant ogrodów i pawilonów. Na południe od tego ogrodu, mniej więcej w jednej linii z Shishindenem stoi pawilon Shunkōden (Pawilon Początku Wiosny), wybudowany w 1915 roku, z okazji intronizacji cesarza Yoshihito. Budynki o tej nazwie od końca okresu Kamakura do momentu przeniesienia Pałacu Cesarskiego do Tokio spełniały na terenie Dairi funkcje Kashikodokoro (Miejsce Głębokiego Szacunku), czyli miejsca, gdzie przechowywane były repliki boskiego lustra, najważniejszego z trzech cesarskich regaliów, atrybutów cesarskiej władzy. Zwano je też Naishidokoro (Miejsce Usługujących we Wnętrzu). Gdy cesarz Yoshihito przyjechał do Kioto na intronizację, musiał zabrać z sobą replikę lustra, którą złożono właśnie w tym nowym Shunkōdenie.

Na północ od Oike Niwa położony jest Cesarski Ogród Wewnętrzny (Gonaitci), a w nim pawilon do ceremonii herbaty i pawilon-schronienie dla cesarza na wypadek trzęsienia ziemi (Jishinden). Ogród ten przylega od wschodu do prywatnych pokoi cesarskich, czyli wspomnianego już Tsunō Goten, znacznie bardziej przestronnych niż

| Cesarski Ogród Wewnętrzny, Goshō, Kioto (fot. Ewa Pałasz-Rutkowska)

te w Seiryōdenie. Cesarz korzystał z nich do 1869 roku. Dalej na północy znajduje się m.in. Pawilon Kwiatu (Hana Goten) dla następcy tronu, a już nicopodal muru pałacowego Pawilon Codzienny Cesarzowej (Kōgō Tsune Goten) oraz rezydencje pozostałych dzieci cesarskich, czyli Pawilon Księżąt (Wakamiya Goten) i Pawilon Księżniczek (Himemiya Goten). Tam także usytuowano budynki przeznaczone dla krewnych i gości cesarza oraz kilka ogrodów.

| RODZICE

Ojcem bohatera mej książki był 121., według tradycyjnej historiografii, cesarz o pośmiertnym imieniu w stylu chińskim Kōmei (1831–1867), noszący w dzieciństwie imię Hiro (Hiro no miya), a następnie imię książęce Osahito¹⁴. Urodził się jako czwarty syn cesarza Ninkō (1800–1846; panował 1817–1846) i Naoko (1803–1856), jego damy dworu (*tenji*), córki arystokraty Ōgimachiego Sanemitsu. Teoretycznie nie miał szans na intronizację,

14 | Na temat Kōmeia zob. m.in.: *Kōmei tennōki* (Kronika cesarza Kōmeia), Yoshikawa Kōbunkan, 5 tomów, Tōkyō 1967–1969; por. m.in.: *Iwanami. Tennō kōshitsu jiten*, s. 68–71.

| Inne zabudowania, Gosho, Kioto (fot. Ewa Pałasz-Rutkowska)

ale z powodu przedwczesnej śmierci swych starszych braci został ostatecznie uznany za oficjalne dziecko cesarzowej. W tamtych czasach wskaźnik śmiertelności dzieci, a szczególnie potomków cesarskich, był bardzo wysoki – spośród piętnastorga potomków cesarza Ninkō do wieku trzech lat dożyło tylko troje. Ostatecznie w 1840 roku Kōmeia uznano za prawowitego dziedzica tronu, a po osiągnięciu przez niego pełnoletniości w 1845 roku – za następcę tronu. Niespodziewanie już w 1846 roku, po nagłej śmierci ojca przejął regalia i rok później został cesarzem. Sytuacja wewnętrzna w Japonii stała się, jak już wiemy, coraz trudniejsza z powodu pogłębiającego się kryzysu gospodarczego, społecznego i zagrożenia z zewnątrz.

Kōmei, zgodnie z narzuconymi przez siogunat przepisami, tak jak jego ojciec i dziadek, początkowo niemal nie opuszczał Pałacu Cesarskiego. Otaczała go arystokracja dworska oraz starożytne ceremonie i zwyczaje. Brał udział w nominacjach i zwalnieniach z funkcji urzędników dworskich. Jako kapłan, zażarty wyznawca sintoizmu, często oddawał się modłom. Gdy Japonii zaczęli zagrażać cudzoziemcy, modlił się, by nie dostali się na jej teren. Ale generalnie dni były monotonne, podobne do

Cesarz Kōmei, ojciec Mutsuhito (zbiory Sennyūji)

siebie, wypełnione głównie cyklicznymi ceremoniami dworskimi. Zmieni się to dopiero na początku lat 60. XIX wieku, kiedy wydarzenia w kraju sprawiają, że cesarz zaczyna być wprowadzany w aktualne problemy i będzie częściej opuszczać pałac.

Kōmei od ósmego roku życia czytał na głos teksty konfucjańskie, początkowo bez zrozumienia, ale w końcu nabrał biegłości i zaczął je komentować. Następnie do edukacji księcia włączono nauki rodzime, czyli m.in. historię i literaturę japońską. Uczył się kaligrafii. Recytował i komponował wiersze, zarówno w stylu japońskim, jak i chińskim. Oglądał tradycyjne, ceremonialne tańce dworskie *bugaku*¹⁵, przedstawienia aktorów teatru *nō*.

Przykładowy dzień z życia cesarza wyglądał następująco¹⁶. Po przebudzeniu Kōmei przemywał twarz, był ubierany, a co dwa – trzy dni czerniono mu zęby. Zwyczaj ten był dość powszechny i stanowił swoisty wymóg elegancji, nie tylko wśród arystokracji¹⁷.

15 | Tańce *bugaku* docierały do Japonii z kontynentu – z Chin, Korei, Indii, w VII w., a wykonywane są na dworze cesarskim do dziś. Tancerze występują w maskach lub bez masek przy akompaniamencie muzyki *gagaku*. *Gagaku* (elegancka muzyka) to najstarszy zachowany rodzaj japońskiej muzyki – starożytna muzyka dworska i religijna, w której znaleźć można także wpływy chińskie, koreańskie, indyjskie.

16 | Fujita Satoru, *Bakumatsu no tennō* (Cesarz z końca bakufu), Kōdansha, Tōkyō 1994, s. 142–144.

17 | W starożytności zęby czerniły tylko kobiety z arystokracji, ale od połowy okresu Heian zaczęli to

Następnie modlił się do bóstw rodzimych i buddów, a zwróciwszy się w stronę świątyni Sennyūji, wznosił modły w intencji zmarłych przodków.

Sennyūji¹⁸

Świątynia buddyjska sekty *shingon*, znajduje się w Kioto, obecnie w dzielnicy Higashiyama. Jej korzenie sięgają IX wieku, a od 1224 roku, kiedy odbył się tu pogrzeb cesarza Shijō (1231–1242; panował 1232–1242), świątynia związała się z domem cesarskim. Od 1374 do 1617 roku kremowano tu wszystkich cesarzy, poczynawszy od Gokōgona z dynastii północnej (1338–1374; panował 1352–1371) a skończywszy na Goyōzeiu (1571–1617; panował 1586–1611). W 1654 roku, gdy zmarł cesarz Gokōmyō (1633–1654; panował 1634–1654) postanowiono pochować tu jego ciało, po raz pierwszy bezpośrednio w ziemi. Zakończono w ten sposób wielowiekową tradycję kremacji cesarzy, a Sennyūji stała się także miejscem ich pochówków. Złożono tu ciała kolejnych trzynastu cesarzy – od Gomizunoo (1596–1680; panował 1611–1629) do Ninkō. Tu także pochowano cesarza Kōmeia. W okresie Edo Sennyūji jako miejsce pochówku cesarzy i cesarzowych stała się świątynią domu cesarskiego (*midera*). W okresie Meiji, w związku z silnym powiązaniem cesarza z religią *shintō*, grobowce cesarskie wyłączono spod jurysdykcji świątyni buddyjskiej, ale Sennyūji nadal cieszyła się wsparciem dworu.

Po modlitwie Kōmei jadł śniadanie i udawał się na krótki odpoczynek. Czas przed obiadem poświęcony był nauce, lekturze, kompozycji poezji. Posiłek południowy składał się z bardzo wielu wyszukanych, tradycyjnych dań japońskich, pozbawionych mięsa. Stałym, codziennym elementem był opiekany w soli na ogniu pagrus (*tai*). Po krótkiej drzemce cesarz powracał do nauki. Wieczorem około godziny 18 lub 19 spożywał kolację. Ponieważ bardzo lubił sake (w języku dworskim *okkōn*), biesiadowanie przeciągało się do godziny 22. Na spoczynek udawał się około północy.

Główną, oficjalną małżonką cesarską była Asako (1834–1897), córka kanclerza Kujō Hisatady¹⁹. W sypialni jako nałożnice służyły mu też damy dworu. Kōmei miał szczęście potomków, ale z powodu wysokiej śmiertelności dzieci w rodzinie cesarskiej, ojca przeżyje tylko jeden syn – Mutsuhito. W listopadzie 1851 roku Asako urodziła

robić także mężczyźni z tej warstwy społecznej. Potem zwyczaj ten stał się modny poza arystokracją i od okresu Muromachi czerniono zęby 9-letnim dziewczynkom, co było oznaką dojrzałości. W okresie Edo robiły to już wszystkie zamężne kobiety.

18 | Na temat świątyni zob. m.in.: *Iwanami. Tennō kōshitsu jiten*, s. 64–68; por.: *Kōshitsu jiten* (1980), s. 146, 147.

19 | Po śmierci męża otrzymała tytuł cesarzowej matki (*kōtaigō*), a pośmiertnie imię Eishō. Więcej na temat hierachii żon zob.: rozdział piąty.

| Asako, oficjalna małżonka cesarza Kōmeia
(zbiory Meiji Jingū)

| Nakayama Yoshiko, rodzona matka Mutsuhito
(zbiory Meiji Jingū)

cesarzowi córeczkę, która jednak zmarła na trzy miesiące przed narodzinami tego chłopca. Jedna z dam dworu, Bōjō Tabiko w grudniu tego samego roku powiła syna, ale zmarł wraz z matką dzień po porodzie.

Rodzoną matką mojego bohatera była Nakayama Yoshiko (1835–1907), od 1851 roku zatrudniona jako dama dworu o imieniu Ac, która pełniła także rolę nałożnicy cesarskiej²⁰, córka arystokraty dworskiego Nakayamy Tadayasu (1809–1888). Tadayasu pełnił wówczas funkcję pomocniczego wielkiego radcy (*gon dainagon*)²¹ Wielkiej Rady Stanu (Dajōkan lub Daijōkan), czyli pomocniczego wiceministra. Odegra bardzo ważną rolę zarówno pod koniec okresu Edo – jako zwolennik restauracji władzy cesarskiej, ale połączonej z władzą siogunów (*kōbu gattai*), i jako przeciwnik cudzoziemców, a także za panowania swojego wnuka, w okresie Meiji – jako jego najbliższy doradca.

20 | Na temat hierarchii dam dworu zob.: rozdział piąty.

21 | *Dainagon* – wielki radca stanu. Zasiadał w Wielkiej Radzie Stanu, istniejącej od wprowadzenia w życie *Kodeksów ery Taihō* (702). Daijōkan tworzyli: wielki minister (*daijō daijin*), minister lewej strony (*sadaijin*) i minister prawej strony (*udaijin*) oraz radcy, razem ok. 10 najwyższych urzędników państwowych, podległych cesarzowi. *Dainagon* stał w hierarchii tuż za ministrem prawej strony, rozważał wraz z nim sprawy polityki państwa, przedstawiał je, jako bliski doradca, cesarzowi, a następnie jego opinie przekazywał właściwym instancjom. Początkowo było ich czterech, od 705 r. tylko dwóch. Funkcję przywrócono w 1869 r., istniała do 1871. *Gon* – prefiks oznaczający dodatkowego urzędnika, powoływanego w specjalnych okolicznościach, pełnił te same funkcje, co właściwy urzędnik.

Tadayasu, dowiedziawszy się o ciąży córki, rozpoczął stosowne przygotowania. Zgodnie z tradycją, kobiety, również te z dworu cesarskiego, na czas porodu wracały do domu swoich rodziców, co wynikało głównie z obawy o bezpieczeństwo zarówno matki, jak i cesarskiego potomka, którego życie mogło być zagrożone z powodu zawiści innych cesarskich nałożnic, pragnących, by to ich synowie zasiedli na japońskim tronie. Niewielka posiadłość rodziny Nakayama znajdowała się, tak jak większość domów arystokracji dworskiej, w pobliżu Ogrodu Cesarskiego w Kioto, oddalona o około 350 metrów na północny wschód od wspomnianego już Tsune Goten, czyli Pawilonu Codziennego, gdzie żył cesarz. Dziś jest to północna część Parku Cesarskiego w Kioto, w pobliżu ulicy Imadegawa. Tadayasu kazał tam wybudować specjalny dwuizbowy pawilon porodowy (*sanjo* lub *ubuya*), co było konieczne ze względów religijnych i zgodnie z obowiązującą zasadą czystości rytualnej. Jak większość arystokratów w tamtych czasach, pozbawionych przez władzę wojskowe realnych stanowisk i zarobków, Tadayasu nie był człowiekiem bogatym i w związku z tym zaciągnął na dworze pożyczkę 200 *ryō*, by poczynić właściwe przygotowania do porodu²².

| NARODZINY

Z tego związku, 3 listopada 1852 roku lub, zgodnie z ówczesnym kalendarzem, 22. dnia 9. miesiąca 5. roku ery Kaci (1848–1854) urodził się chłopiec²³. Ponieważ nie było wówczas innych męskich potomków cesarza, to nowo narodzone dziecko miało duże szanse, by zostać następcą tronu, a potem cesarzem. Przede wszystkim musiało jednak przeżyć okres wczesnego dzieciństwa – najniebezpieczniejszy z powodu chorób, na które wtedy nie znano lekarstwa. Ponadto możliwość zostania cesarzem istniała jedynie wówczas, gdy nie narodzią się dzieci oficjalnej małżonki cesarskiej. Yoshiko nie mogła nią zostać, ponieważ nie pochodziła z rodu zaliczanego od okresu Kamakura do tzw. *gosekkę*, pięciu rodów wywodzących się od rodu Fujiwara, czyli Konoe, Kujō,

22 | Itō Yukio, *Meiji tennō* (Cesarz Meiji), Minerva Shobō, Tōkyō 2006, s. 6. Według autora stanowi to dziś wartość 20 mln jenów, czyli ok. 700 tys. zł (według kursu ze stycznia 2011). W Japonii w okresie Edo używano monet złotych, m.in. właśnie *ryō*, które miały największą wartość, a także monet srebrnych i miedzianych, oraz „papierów wartościowych”, wystawianych w dobie kryzysu m.in. przez panów feudalnych.

23 | W tamtych czasach w Japonii obowiązywał kalendarz słoneczno-księżycowy, który 3. dnia 12. miesiąca 1872 został zastąpiony kalendarzem juliańskim (przyjęto wtedy datę 1 I 1873), a w 1898 kalendarzem gregoriańskim. Przeliczanie dat tradycyjnego kalendarza japońskiego stwarza pewne problemy i dlatego w różnych źródłach można znaleźć także inne daty.